

DOI: 10.4467/2391-890XPAH.24.003.21065

Jarosław Matysiak

(Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie oddział w Poznaniu)

dr, jarekm@man.poznan.pl

ORCID iD: 0000-0002-0934-5916

W kręgu polityki i publicystyki. Działalność polityczna Ludwika Jaxy-Bykowskiego w okresie II Rzeczypospolitej

Profesor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) pedagog, antropolog, biolog, organizator szkolnictwa, kierownik Katedry Pedagogiki i organizator Instytutu Pedagogicznego na Uniwersytecie Poznańskim (UP), współredaktor i redaktor czasopisma „Muzeum”, wychowawca młodzieży, autor licznych publikacji dotyczących nauczania, jest postacią, która wniosła szczególnie duży wkład w rozwój i organizację polskiego szkolnictwa. Jego działalność naukowo-badawcza i dydaktyczna na przełomie XIX i XX w., w okresie międzywojennym oraz współdziałał w organizacji Uniwersytetu Ziem Zachodnich doczekały się już kilkudziesięciu publikacji – artykułów lub opracowań będących fragmentami większych prac¹.

¹ Literatura dotycząca postaci Ludwika Jaxy-Bykowskiego jest dosyć liczna i różnorodna; zob. m.in. W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*, Poznań 1961; *Uniwersytet Ziem Zachodnich i tajne Kursy Uniwersyteckie 1939–1945. Pokłosie wspomnień*, pod red. J. Wikarjaka, Poznań 1972; S. Kowalski, *Pedagogika i psychologia [w:] Nauka w Wielkopolsce. Przeszłość i terażniejszość*, pod red. G. Labudy, Poznań 1973, s. 436–472; G. Brzęk, *Prof. dr Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Zapomniany zoolog*, „Przegląd Zoologiczny” 1993, t. 37, nr 1–2, s. 19–26; J. Sobański, *Skazany na zapomnienie. Szkic poświęcony pamięci profesora Ludwika Jaxy-Bykowskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1994, 3–4(145–146), s. 121–150; B. Jaxa-Kwiatkowska, *Profesor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Ostatnie lata życia*, Warszawa 1994; J. Hellwig, *Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) profesor Uniwersytetu Poznańskiego i kierownik Katedry Pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 2, s. 127–136; A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski. Pedagog – przyrodnik – antropolog*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”, Seria: Kultura Fizyczna, z. 4, 2001, s. 145–153; tenże, *Ludwik Jaxa-Bykowski*

Natomiast szeroko rozumiana działalność polityczna w okresie międzywojennym w Stronnictwie Narodowym została dotąd przedstawiona bardzo ogólnikowo bądź prawie całkowicie pominięta. Autorzy, szczególnie badacze i historycy pedagogiki polskiej, koncentrowali się przede wszystkim na przedstawieniu najważniejszych faktów z jego życiorysu i nacisk położyli głównie na omówieniu działalności zawodowej oraz osiągnięć naukowych tego zasłużonego wychowawcy polskiej młodzieży. Z nielicznych opracowań przedstawiających działalność polityczną Ludwika Jaxy-Bykowskiego warto wspomnieć o hasłach biograficznych opublikowanych w *Liście strat osobowych ruchu narodowego 1939–1955*² oraz w *Słowniku biograficznym polskiego obozu narodowego*³. O jego aktywności politycznej możemy się dowiedzieć także w opracowaniach poświęconych działalności Stronnictwa Narodowego w okresie międzywojennym i w latach II wojny światowej⁴.

Udział w życiu politycznym i społecznym w okresie międzywojennym był ważną częścią jego życiorysu i miał duże znaczenie w działalności zawodowej i naukowej. To zaangażowanie polityczne, m.in. w kwestii reformy szkolnictwa wyższego forsowanej przez ówczesne władze, było powodem do likwidacji we wrześniu 1933 r. Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim i przedwczesnego przeniesienia jej kierownika w stan spoczynku.

(1881–1948) [w:] tegoż, *Antropologia poznańska XX wieku*, Homini Hominibus 1(4) (zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu), Poznań 2008, s. 67–69; M. Boksa, *Ludwik Jaxa-Bykowski (1941–1943)* [w:] *Poczet rektorów Almae Matris Posnaniensis*, pod red. T. Schramma i A. Marciniak, Poznań 2004, s. 125–133; wyd. II, Poznań 2016, s. 127–134; K. Nowak-Kluczyński, *Od Antoniego Danyszka do Ludwika Jaxy-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939*, „Kronika Miasta Poznania” 2019, Nr 1, *Uniwersytet*, s. 301–316; tenże, *Jaxa-Bykowski Ludwik prof. dr hab. – pedagog* [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, pod red. Z. Pilarczyka, Poznań 2019, s. 194–198; tenże, *Naukowa, dydaktyczna i organizacyjna działalność Ludwika Jaxy-Bykowskiego na rzecz rozwoju poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2021, nr 7, s. 311–336; K. Mojsak, *Jaxa Bykowski. W służbie Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; M. Franz, T. Janicki, A. Magowska, *Uniwersytet w czasie wojny 1939–1945*, Poznań 2019. Poza tym ukazało się kilkanaście not biograficznych w czasopismach naukowych, słownikach tematycznych i w encyklopediach.

² *Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Profesor UP, działacz ZLN i SN, założyciel tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich* [w:] *Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939–1955*, z. 1, pod red. W. Muszyńskiego i J. Mysiakowskiej, Warszawa 2008, s. 38.

³ T. Sikorski, *Ludwik Ferdynand Jaxa (Jaksa) Bykowski (1881–1948)* [w:] *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*, t. 3, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2023, s. 128–143.

⁴ M.in. M. Gniadek-Zieliński, *Narodowe Siły Zbrojne 1942–1947*, Warszawa 2017; tenże, *Narodowo-Ludowa Organizacja Wojskowa* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydawnictwa, pojęcia*, t. 2, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 120–124; R. Sierchuła, *Służba Cywilna Narodu* [w:] tamże, s. 205–212; W.J. Muszyński, *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934–1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*, Warszawa 2011; J.J. Terej, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji*, Warszawa 1971, wyd. II, Warszawa 1979.

Niniejszy artykuł jest próbą wypełnienia luki w biografii Ludwika Jaxy-Bykowskiego, dotyczącej jego aktywności na forum politycznym w II Rzeczypospolitej. Praca składa się z czterech części. W części pierwszej omówiono jego działalność publiczną związaną z przeprowadzoną przez władze reformą szkolnictwa wyższego – tzw. ustawą jędrzejewiczowską. Część drugą poświęcono działalności w Stronnictwie Narodowym. W części trzeciej omówiono działalność publicystyczną na łamach prasy endeckiej. Wreszcie w części czwartej przedstawiono poglądy Ludwika Jaxy-Bykowskiego na kwestię szkolnictwa dla mniejszości żydowskiej w Polsce i wspólnej nauki uczniów polskich i żydowskich w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i wyższych.

W obronie autonomii szkół wyższych

Przeprowadzka do Poznania we wrześniu 1927 r. i objęcie Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim zapoczątkowały kolejny etap w życiu Ludwika Jaxy-Bykowskiego. Nie tylko naukowy, lecz także polityczny.

W działalność społeczno-polityczną włączył się już podczas studiów na Uniwersytecie Lwowskim. Należał do koła braterskiego Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, uczestniczył w pracach akademickich kół samokształceniowych oraz Czytelnicy Akademickiej. Od 1904 r. uczestniczył w pracach organizacyjnych galicyjskiego Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego. Przed 1905 r. został przyjęty do Ligi Narodowej. W latach 1909–1914 był związany z grupą rozłamową w endecji, skupioną wokół dwutygodnika „Rzeczpospolita”. W czasie I wojny światowej w jego lwowskim mieszkaniu odbywały się zebrania grupy Ligi Narodowej oraz narady Polskich Kadr Wojskowych i Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 r. uczestniczył w powołaniu Tymczasowego Komitetu Rządzącego (TKR) we Lwowie, który sprawował władzę tymczasową na terenie Galicji Wschodniej. Jaxa-Bykowski jako członek TKR kierował Wydziałem Oświatowym. Po likwidacji TKR-u działał w Komisji Rządzącej dla Galicji i Śląska Cieszyńskiego oraz Górnej Orawy i Spiszu, gdzie kierował Wydziałem Oświaty (luty–marzec 1919 r.). Od 1918 r. działał w Zjednoczeniu Narodowym⁵. Do stolicy Wielkopolski przeprowadził się zatem zadeklarowany sympatyk endecji, o ukształtowanych, wyrazistych poglądach.

Poznań i Wielkopolska w okresie międzywojennym były często określane endecką twierdzą.

⁵ T. Sikorski, *Ludwik Ferdynand Jaxa...*, s. 135–136.

Przewodząc w okresie zaborowym w walce z niemczyzną, formacja ta zdobyła sobie w Poznańskim szerokie uznanie i poparcie społeczeństwa. W największej mierze właśnie dokonania na tym polu otworzyły jej po odzyskaniu niepodległości drogę do rządów, które sprawowała od listopada 1918 do maja 1926. Zamach majowy zmienił, co prawda, ten obraz, lecz tylko w politycznym wymiarze: rząd dusz w Wielkopolsce w wielkiej mierze należał do endecji⁶.

Wpływy Narodowej Demokracji były szczególnie widoczne na Uniwersytecie Poznańskim. Ideologia i hasła ruchu narodowego były popularne zarówno wśród części profesorów, jak i licznej rzeszy studentów. Sympatykami i działaczami endecji na Uniwersytecie byli m.in.: Stefan Dąbrowski, Paweł Gantkowski, Stanisław Kasznica, Józef Kostrzewski, Romuald Paczkowski, Jan Sajdak, Edward Taylor, Zygmunt Wojciechowski, Bohdan Winiarski i Adam Żółtowski. Dla tego grona profesorskiego – przywiązanego do zasad legalizmu i państwa prawa – działalność ekipy Józefa Piłsudskiego po zamachu stanu w maju 1926 r. była nie do zaakceptowania. Dali temu jawny wyraz m.in. na łamach prasy po bezprawnym aresztowaniu we wrześniu 1930 r. przywódców opozycyjnego Centrolewu, którzy następnie zostali osądzeni i skazani w procesie brzeskim.

10 grudnia 1930 r. grupa 45 profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) wystosowała list otwarty do wybranego z listy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) posła na Sejm, profesora UJ Adama Krzyżanowskiego, w którym potępiała „metody brzeskie” i domagała się wyjaśnienia sprawy oraz „ukarania winnych”⁷. Krzyżanowski opublikował oświadczenie solidaryzujące się z protestem swych kolegów z UJ⁸, a następnie złożył mandat poselski. Do protestu przyłączyli się stopniowo profesorowie innych uczelni, a także organizacje społeczne i kombatanckie⁹. Liczna grupa profesorów Uniwersytetu Poznańskiego, w tym Ludwik Jaxa-Bykowski, postanowiła również zwrócić się, wzorem profesorów uczelni krakowskiej, do swoich kolegów posłów. W liście otwartym, adresowanym do Stefana Dąbrowskiego i Bohdana Winiarskiego – posłów Stronnictwa Narodowego – i senatora z listy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem Alfreda Ohanowicza, opublikowanym 23 grudnia 1930 r. na łamach „Kurier Poznański”, czytamy:

⁶ H. Lisiak, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce 1918–1939*, Poznań 2006, s. 5.

⁷ Zob. *Profesorowie Uniwers. Jagiellońskiego żądają wyjaśnień w sprawie Brześcia*. Zbiorowe pismo do posła prof. Krzyżanowskiego podpisane przez z górą 100 profesorów, „Kurier Poznański” nr 579 z 16 grudnia 1930, s. 1. List podpisało ponad stu profesorów UJ, a wielu innych przyłączyło się później do protestu.

⁸ *Entuzjaści brzescy a prof. Krzyżanowski*, „Kurier Poznański” nr 587 z 20 grudnia 1930, s. 5.

⁹ *Prof. M. Zdziechowski w sprawie Brześcia, Przyłączenie się do protestu, Prof. Komarnicki o Brześciu, Oświadczenie Związku B. Strzelców Bytomskich*, „Kurier Poznański” nr 589 z 22 grudnia 1930, s. 4.

Wstrząśnięci do głębi wiadomościami o więźniach brzeskich, które zostały podane w interpelacjach poselskich, solidaryzując się z profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego, zwracamy się do naszych Kolegów Posłów i Senatorów z gorącym wezwaniem, by w imię honoru i dobra Polski, wszystkimi siłami dążyli do zupełnego wyświecenia sprawy i pociągnięcia winnych do odpowiedzialności¹⁰.

Podano przykłady metod zwalczania opozycji powszechnie uznane za sprzeczne z ideałami demokracji. Domagano się przeprowadzenia rzetelnego śledztwa i ukarania winnych. Mimo że inicjatywa listu otwartego wyszła z kół endeckich, do protestu przyłączyli się zwolennicy wszystkich ugrupowań opozycyjnych oraz znaczna część poznańskich profesorów nieuczestniczących dotąd w życiu politycznym¹¹.

Za poznańskim środowiskiem uniwersyteckim głosy oburzenia w kwestii łamania prawa przez władze wyrazili m.in.: profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza¹², profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego¹³, pracownicy naukowcy Uniwersytetu Warszawskiego, Politechniki Poznańskiej i Uniwersytetu Stefana Batorego¹⁴.

Jak pisała Sabina Haszyńska:

Apel środowisk naukowych wywołał ogromne wrażenie i nagłośnił sprawę brzeską, mimo to obóz rządowy cały czas utrzymywał, iż represje wobec posłów opozycji powinny wyjaśnić sądy, a nie parlamentarzyści, cały czas podważano też zarzuty o znęcaniu się nad bezprawnie uwięzionymi, przekonując, że wszystkie działania były zgodne z regulaminami. Jednocześnie – zarówno w prasie ogólnokrajowej, jak i lokalnej – zaczęły pojawiać się artykuły i odezwy zwolenników sanacji zmierzające do osłabienia wydzźwięku protestów inicjowanych przez środowiska uniwersyteckie. Ich myślą przewodnią było twierdzenie, że zaangażowanie profesorów w sprawę brzeskiej prowadzi do upolitycznienia uczelni. Insynuacje, iż za zaangażowaniem autorytetów moralnych wielu wybitnych polskich uczonych nie do końca stoją szlachetne pobudki, a wręcz cyniczne machinacje lub naiwna nieświadomość wykorzystana przez politycznych manipulatorów, sążzone były przez prasę przez kilka pierwszych tygodni 1931 roku. Chętnie podkreślano, że sprawa brzeska przestała być sprawą mo-

¹⁰ *Profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego w sprawie brzeskiej w imię honoru Polski*, „Kurier Poznański” nr 590 z 23 grudnia 1930, s. 1; *Dookoła sprawy Brześcia. Nieściste personalia jednego z oficerów, wymienionych w interpelacji. List profesorów Uniwersytetu Poznańskiego*, „Dziennik Poznański” nr 297 z 24 grudnia 1930, s. 1; *List otwarty profesorów Uniwersytetu Poznańskiego*, „Robotnik” nr 403 z 27 grudnia 1930, s. 1.

¹¹ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918–1939* [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu 1919–1969*, pod red. Z. Grota, Poznań 1972, s. 273.

¹² *Protest lwowskich profesorów przeciw Brześciowi*, „Kurier Poznański” nr 594 z 27 grudnia 1930, s. 5; *Profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w sprawie Brześcia. 50 profesorów lwowskich w obronie etyki i kultury*, „Dziennik Bydgoski” nr 300 z 30 grudnia 1930, s. 2.

¹³ *W obronie prawa. List profesorów wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego do prezydenta Mościckiego*, „Kurier Poznański” nr 594 z 27 grudnia 1930, s. 3.

¹⁴ *Dokoła oświadczeń w sprawie Brześcia*, „Kurier Poznański” nr 596 z 29 grudnia 1930, s. 2.

ralną, gdy wprowadzona została na forum sejmowe w interpelacjach poselskich – od tego momentu była ona tylko i wyłącznie sprawą polityczną¹⁵.

Nie wszyscy profesorowie poznańskiej uczelni protestowali przeciwko polityce rządu; byli też tacy, którzy popierali działania władz państwowych¹⁶. Do zwolenników orientacji piłsudczykowskiej należeli m.in. profesorowie: Antoni Jakubski, Tadeusz Kurkiewicz, Alfred Ohanowicz, Zygmunt Pietruszczyński, Stefan Różycki, Stanisław Runge, Ireneusz Wierzejewski i Czesław Znamierowski. „Pomajowa rzeczywistość w znacznym stopniu skomplikowała również dość przejrzysty układ sił na terenie Uniwersytetu Poznańskiego. Wynikało to także z faktu, że pozostający do maja 1926 r. w cieniu zwolennicy Piłsudskiego otrzymali od administracji państwowej wsparcie finansowe i organizacyjne”¹⁷.

Przykładem działalności władz, które miały osłabić wpływy endecji na studentów Uniwersytetu Poznańskiego i Wyższej Szkoły Handlowej w Poznaniu, było tworzenie i wspieranie studenckich organizacji o charakterze prosanacyjnym – Akademickiego Związku Strzeleckiego i Myśli Mocarstwowej¹⁸.

Pomimo usilnych starań obozu sanacyjnego, dążącego do zminimalizowania wpływów opozycji, w tym Narodowej Demokracji na Uniwersytecie Poznańskim i na innych uczelniach wyższych, działania te nie przyniosły żadnego efektu. Postanowiono zatem posłużyć się metodami administracyjnymi. W listopadzie 1932 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) przedstawiło projekt ustawy o ustroju akademickim. Zasadniczym celem nowej ustawy było wzmocnienie władzy państwowej w stosunku do uczelni, m.in. przez znaczne ograniczenie autonomii szkół wyższych (administracji państwowej umożliwiono wywieranie moc-

¹⁵ S. Haszyńska, *List otwarty profesorów Uniwersytetu Poznańskiego z 18 grudnia 1930 roku w obronie więźniów politycznych*, „Kronika Miasta Poznania” 2019, nr 1: *Uniwersytetowi na stulecie*, s. 172.

¹⁶ O profesorach popierających politykę władz i o stosunku do sprawy brzeskiej tak pisał bliski znajomy Ludwika Jaxy-Bykowskiego Stefan Błachowski w liście do prof. Kazimierza Twardowskiego z grudnia 1930 r.: „Ogromnie deprymująco i zniechęcająco oddziaływały na mnie różne zdarzenia, wśród których Brześć odegrał dominującą rolę. Mogę bez przesady powiedzieć, że było to najbardziej wstrząsające przeżycie «publiczne», jakie kiedykolwiek znałem. Poznałem przy tym bolesną prawdę, że można być profesorem uniwersytetu i wychowawcą młodzieży, a równocześnie wprost pochwalać hańbiące godność ludzką postęпки”. Zob. Biblioteka Instytutu Filozofii i Socjologii PAN Polskie Towarzystwo Filozoficzne, rkps 02.1.T.IV. Korespondencja Kazimierza Twardowskiego. List S. Błachowskiego do K. Twardowskiego datowany w Kuźnicach 22 grudnia 1930, k. 198.

¹⁷ P. Okulewicz, „Nie dopuszczajcie do swych dusz trucizny”. „Wielka polityka” na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1935, „Kronika Miasta Poznania” 2019, nr 1: *Uniwersytetowi na stulecie*, s. 146.

¹⁸ Zob. H. Lisiak, *Narodowa Demokracja...*, s. 243.

nego wpływu na życie akademickie, w tym działalność organizacji studenckich), oraz zmniejszenie roli wychowawczej uniwersytetów nad studiującą młodzieżą. Wśród argumentów strony rządowej, uzasadniającej uchwalenie nowej ustawy, była m.in. konieczność odpolitycznienia środowisk akademickich¹⁹.

Po ogłoszeniu projektu wszystkie uczelnie przeprowadziły nad nim dyskusję. Na Uniwersytecie Poznańskim toczyła się ona na wszystkich wydziałach. Najbardziej wszechstronną i ostrą krytykę przeprowadziła Rada Wydziału Humanistycznego, którego dziekanem był w tym czasie Ludwik Jaxa-Bykowski. Opinia Rady tegoż Wydziału negatywnie oceniła cały projekt. Opinie rad Wydziałów Matematyczno-Przyrodniczego i Lekarskiego są krótsze i łagodniejsze w sformułowaniach²⁰.

Nowy projekt stał się źródłem gwałtownych zajęć w wielu uczelniach w kraju, inspirowanych głównie przez zwolenników endecji. Większość profesorów szkół wyższych potępiała przygotowaną reformę ze względu na jej antydemokratyczny charakter. Pod względem politycznym reprezentowali oni niemal wszystkie ugrupowania od prawicy do lewicy. Krytyczne stanowisko zajęły także władze Uniwersytetu Poznańskiego, które na posiedzeniu Senatu 16 listopada 1932 r. zdecydowanie odrzuciły projekt²¹.

Głos w tej ogólnonarodowej dyskusji zabrał także Ludwik Jaxa-Bykowski. O zagrożeniach dla działalności szkół wyższych w Polsce, będących konsekwencją planowanej reformy, wypowiedział się na łamach „Kuriera Warszawskiego” w listopadzie 1932 r. W tekście zatytułowanym *Wobec projektu ustawy o szkołach akademickich* poddał rzeczowej analizie kilka artykułów projektowanej ustawy:

Sprawa organizacji szkół akademickich to zagadnienie znaczenia ogólnego, zagadnienie przyszłości naszej kultury, z czego sobie ogół naszego społeczeństwa za mało zdaje sprawę.

Nowa ustawa przebudowuje w zupełności dotychczasową organizację szkół akademickich, a zdaje się, choć tego jasno nie mówi, dąży też do zmiany zadań ich i celów. Dotychczas szkoły akademickie formowały przez swych wychowanków przyszłość, budowały kulturę swobodnie, skrepowane tylko materialnie terażniejszością, która nierzadko, zwłaszcza w czasach kryzysu, nie umiała uczynić zadość ich wyma-

¹⁹ Geneza i treść ustawy akademickiej, zob. m.in. B. Jaczewski, *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 167–176; D. Mycielska, *Postawy polityczne profesorów wyższych uczelni w dwudziestolecu międzywojennym* [w:] *Inteligencja Polska XIX i XX w.* Studia 4, pod red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 311–320; J. Malinowski, *Stefan Dąbrowski (1877–1947). Biografia polityczna*, Poznań 2014, s. 237–243.

²⁰ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu...*, s. 180–181.

²¹ *Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939* (dalej: *PpSUP 1919–1939*), t. 3, 11 IX 1931–21 IX 1939, wydały A. Domalanus, I. Mamczak-Gadkowska, M. Sak, A. Wysockińska, Poznań 2021, *Opinia Senatu UP o projekcie ustawy o szkołach akademickich, wypowiedziana na posiedzeniu w dniu 16 XI 1932 r.*, s. 148–159.

ganiom. Z tych założeń wypływa postulat samorządu akademickiego i zupełnej wolności nauki i nauczania, w przeciwieństwie do specjalnych szkół fachowych, mających jedynie praktyczne cele nauki na oku. [...] Tymczasem projekt nowej ustawy w § 2 głosi, że „podział na wydziały, oddziały, studia, ustala, oraz wszelkie jego zmiany, jako też tworzenie i zwijanie wydziałów, oddziałów, studiów, katedr i zakładów zarządza Minister...” Obowiązany on jest wprawdzie do zasięgnięcia opinii zainteresowanych szkół, opinia ta jednak zupełnie nie jest dlań wiążąca, a z dotychczasowej praktyki w radach szkolnych wiemy, że władze z nią zupełnie się nie liczyły. Tu zaś już nie tylko los jednostek, ale całych instytucji naukowych i ognisk kultury zależny jest od poglądów i woli jednostki, często niefachowej, zwykle silnie zaangażowanej politycznie, dla której korzyści chwili mogą być decydujące. [...]

Co więcej! Art. 3 tegoż projektu mówi, że rozporządzenie ministra ustala „zakres i sposób dokonywania kontroli nad działalnością szkół akademickich”. Ktoś by myślał, że chodzi to o administrację, o kasowość. Nie! bo o gospodarce i majątku własnym i państwowym mówi się niżej. A jak to pogodzić z zaznaczoną na wstępie „wolnością nauki i nauczania”. Znowu nie mówiąc od zielonego stolika, z rozmaitych kursów dokształcających pamiętam ministerialnych wizytatorów, niekiedy bez ukończonych studiów uniwersyteckich, a przecie z tupetem krytykujących wykłady prelegentów, zajmujących stanowiska akademickie²².

Autor poruszył też w niniejszym artykule kwestie bezpośrednio związane z jego działalnością zawodową:

Poruszam inną rzecz, która się wiąże z moją specjalnością: wychowaniem. Dotychczasowe tendencje organizacyjne szły w kierunku jednoczenia szkół akademickich. [...] Tendencja ta jest słuszna nie tylko z uwagi na oszczędność, jeśli przeprowadzi się umiejętną organizację katedr i nauk, ale i ze względów wychowawczych.

Uczelnie duże, jednoczące rozmaite kierunki pracy i myśli naukowej wytwarzają pewien określony typ wychowanków o szerszym poglądzie, nie zacieśnionych do swej drobnej specjalności, nie rzemieślników, lecz ludzi o szerszych horyzontach. Władza i decydujący wpływ senatów akademickich, jednoczących rozmaite dyscypliny, zapewniały te szerokie horyzonty, chroniły przed zaskorupiałą jednostronnością, dobrą dla rzemieślników, nie wystarczających dla budowniczych kultury narodowej. Nowy projekt idzie w innym kierunku. Znosząc niemal w zupełności władzę i znaczenie senatów, rozbija jedność i jednolitość pracy, osłabia siłę uniwersytetu, zmieniając go na federację luźnych wydziałów, nieskoordynowanych, może nawet zwalczających się wzajemnie²³.

Projekt reformy nie tylko zakładał reorganizację szkolnictwa wyższego, lecz także kontrolę nad działalnością organizacji i stowarzyszeń akademickich:

Nadto [projekt] nie dwuznacznie dąży do szablonu. Minister nie tylko sam „ustala warunki i tryb zakładania stowarzyszeń akademickich...”, ale nawet może „ustalić

²² L. Jaxa-Bykowski, *Wobec projektu ustawy o szkołach akademickich*, „Kurier Warszawski”, nr 328 z 27 listopada 1932, s. 7-8.

²³ Tamże.

typy ramowych statutów...” ! Czy inicjatorzy projektu sądzą, że przyznając p. ministrowi naczelną opiekę nad młodzieżą, dadzą mu rzeczywiście tak wielką i szeroką moc wychowawczą ? Czy tworząc szablon nawet wolnych stowarzyszeń, narzucając tym samym pożądaną szablon poglądów i przekonań ?²⁴

Jaxa-Bykowski wątpił, czy autorzy projektu, przyznając tak szerokie prerogatywy ministrowi WRiOP w kwestii kontroli i nadzoru nad studentami i organizacjami akademickimi, „dadzą mu rzeczywiście tak wielką i szeroką moc wychowawczą”.

Artykuł na łamach „Kuriera” nt. planowanej reformy szkolnictwa wyższego był jedną z wielu krytycznych wypowiedzi, jakie padły pod adresem tego projektu. Jak sam przyznał autor „moje uwagi stanowią tylko cząstkę w tej krytyce”. Swoje koncepcje dotyczące organizacji uniwersytetów w Polsce zawarł w opracowaniu *Uwagi o szkolnictwie wyższym*²⁵. W jego spuściźnie przechowywanej w poznańskim Oddziale PAN Archiwum w Warszawie zachował się fragment liczący 20 stron rękopisu, dzięki czemu mamy możliwość zapoznania się z jego przemyśleniami dotyczącymi organizacji uniwersytetów. Dokładna data powstania memoriału nie jest podana, ale z tekstu wynika, że jest to pierwsza połowa lat trzydziestych, czyli w okresie wprowadzania ustawy jędrzejewiczowskiej.

Bykowski, czynnie zaangażowany w kształcenie młodzieży w szkołach średnich, postulował ściślejsze powiązanie szkół średniego szczebla z uniwersytetami. W memorandum pisał:

Nie mniej uważamy, że wartoby [sic] jednak spróbować tego systemu tam, gdzie warunki były odpowiednie, przynajmniej w odniesieniu do szkół średnich ogólnokształcących jako przygotowujących do szkół akademickich, a więc związanych z nimi w naturalny sposób²⁶.

Przedstawił też organizację uniwersytetów. Na wzór anglosaski popierał duże wielowydziałowe uczelnie:

Szkoły akademickie powinny być duże, wszechstronne, wielowydziałowe. Zasadniczo zatem Uniwersytet powinien być, jak w średniowieczu „universitas studiorum” i łączyć w sobie wszelkie działy nauk, jak w Anglii i Ameryce, a że przez to rozszerzyłby się zakres jego pracy w związku z współczesnym rozwojem kultury, to tym silniej i żywiej łączyłoby go z życiem i praktyką²⁷.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tenże, *Uwagi o szkolnictwie wyższym*, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (dalej: PANAWOP), Materiały Ludwika Jaxy-Bykowskiego (1881-1948), sygn. P. III-37, jednostka archiwalna (j. a.) 4, k. 85-94.

²⁶ Tamże, k. 86.

²⁷ Tamże, k. 90.

Ciekawy jest też fragment opracowania poświęcony samorządowi akademickiemu. Rozmaicie rozumianą i rozwiązywaną, jest sprawa autonomii, a raczej samorządu studenckiego:

Sfery akademickie, także profesorskie, jak młodzież uważają na ogół swój samorząd za cenny przywilej, za warunek prawidłowej i skutecznej pracy, gdy znów sfery rządowe, władze szkolne często starają się go ukrócić i zacieśnić na rzecz własnych uprawnień, a co rzecz ciekawa, podobne tendencje występują nie tylko w państwach autorytarnych, w samodzierzawicach, ale i w republikach, głoszących się skrajnie demokratycznymi, postępowymi i wolnomyślnymi. Tam decydującym czynnikiem są dążenia totalistyczne, tu niechęć do tradycyjnych przywilejów, a w istocie tak tu, jak tam obawa przed swobodną krytyką i zmianą ducha, co może doprowadzić ewolucyjnie lub rewolucyjnie do zmiany ustroju i ludzi, do odebrania władzy tym, co ją dzierżą, a przekazania innym. A władza każda jest wartością dla wielu pociągającą i drogą²⁸.

Bykowski przestrzegał przed upolitycznieniem uniwersytetów:

Natomiast bezwzględnie zawodzią wszelkie próby wprzęgnięcia szkół akademickich do ciasnych zadań aktualnych i podporządkowania ich celom bieżącej polityki. Owszem, wszelkie poczynania tego rodzaju okazują się szkodliwe, wywołują przeciwną reakcję, a stosowane na dłuższą metę powodują obniżenie samych szkół i zahamowanie a nawet cofnięcie kulturalne²⁹.

Pomimo zmasowanej krytyki rząd, także w nowym 1933 r., konsekwentnie dążył do wprowadzenia zmian w życie³⁰. Zaowocowało to większą mobilizacją przeciwników projektu. W styczniu 1933 r. 30 reprezentatywnych przedstawicieli środowisk akademickich, m.in. Oswald Balzer, Franciszek Bujak, Stanisław Estreicher i Waław Tokarz, przygotowało opracowanie pt. *W obronie wolności szkół akademickich*, w którym projekt Ustawy poddano miazdzącej krytyce³¹. Szczególne obawy budził art. 3 Ustawy, który umożliwiał ministrowi WRiOP inicjatywę w sprawie tworzenia i likwidowania jednostek organizacyjnych na uczelniach wyższych.

Również na Uniwersytecie Poznańskim grono profesorskie oraz organizacje studenckie protestowały przeciwko ustawie. 21 lutego 1933 r. 3 tys. osób, zgromadzonych w auli uniwersyteckiej z udziałem rektora prof. Stanisława Pawłowskiego oraz dziekanów Ludwika Jaxy-Bykowskiego i Le-

²⁸ Tamże, k. 92.

²⁹ Tamże, k. 86.

³⁰ *Ustawa o szkołach akademickich. Debata w komisji oświatowej Sejmu*, „Gazeta Polska” z 27 stycznia 1933, s. 4–5.

³¹ *W obronie wolności szkół akademickich*, Kraków 1933. Uzupełnieniem opracowania była publikacja *Jeszcze o sprawie wolności szkół akademickich*, druk anonimowy, Kraków 1933. Zob. też E. Loth, *Rząd a wyższe uczelnie*, „Kurier Warszawski” (wydanie wieczorne), nr 2 z 2 stycznia 1933 r., s. 2.

ona Padlewskiego, przyjęły rezolucję krytykującą projekt³². Jaxa-Bykowski w liście do swego przyjaciela, profesora UP i jednocześnie posła na Sejm Stefana Dąbrowskiego, apelował, aby wywarł on wpływ za pośrednictwem profesorów Bohdana Winiarskiego, Romana Rybarskiego i Emila Godlewskiego na prof. Stanisława Kutrzebę (wówczas rektora UJ), by nakłonić innych rektorów do stanowczości w oporze przeciw projektowi ustawy o szkołach wyższych.

Zaniepokoiła mię natomiast bardzo rozmowa z Rektorem Pawłowskim³³. Gdy zapytałem mianowicie o konferencję rektorów, powiedział, że czeka zaproszenia od Kutrzeby, ale obawia się, że jego wniosek złożenia godności gotów upaść „wobec zmian i ustępstw dokonanych w komisji”. Przekreśliłoby to wszystkie nasze plany. Porozum się więc zaraz z Bogdanem [Winiarskim] i prezesem Romanem R[rybarskim], by poruszyć wszystkie sprężyny i nakłonić rektorów do stanowczości. Napisz zaraz do Emila [Godlewskiego] do Krakowa, by popchnęli Kutrzebę. Wszak to ostatnia nasza gra, na Kościół, jako zależny od Watykanu, nie można liczyć tym więcej, że wśród biskupów nawet rozdwojenie³⁴.

Pomimo zdecydowanych protestów dużej części posłów, środowiska naukowego i młodzieży akademickiej Sejm 15 marca 1933 r. ustawę o szkołach akademickich uchwalił. Ustawa została podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej³⁵. Weszła ona w życie 1 września tegoż roku. 25 września 1933 r. ogłoszono rozporządzenie ministra WRiOP o likwidacji i utworzeniu

³² *Wielki wiec ogólno-akademicki w obronie autonomii wyższych uczelni odbył się dzisiaj w westybulu auli uniwersyteckiej – Manifestacje młodzieży*, „Kurier Poznański”, nr 85 z 22 lutego 1933, s. 2; *Młodzież akademicka w obronie autonomii wyższych uczelni. Rezolucja wiecu ogólno-akademickiego w Poznaniu*, „Kurier Poznański”, nr 86 z 22 lutego 1933, s. 2. L. Jaxa-Bykowski pełnił funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego UP w roku akademickim 1929/1930 oraz w roku akademickim 1932/1933.

³³ Stanisław Pawłowski był w latach 1932–1933 rektorem Uniwersytetu Poznańskiego.

³⁴ PANAWOP, Materiały Stefana Dąbrowskiego (1877–1947), sygn. P. III-116, fragmenty listu L. Jaxy-Bykowskiego do S. Dąbrowskiego z 21 lutego 1933 r., j. a. 80, k. 46.

³⁵ *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich*, Dz. U. z 1933 r., Nr 29, poz. 247. Ogłoszona 29 kwietnia 1933 r. Weszła w życie 1 maja, a w pełnym zakresie 1 września tegoż roku. Uchylona 30 października 1947 r. *Dekretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (Dz. U. z 1947 r., Nr 66, poz. 415). Poza reformą szkolnictwa wyższego J. Jędrzejewicz opracował reformę systemu szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego, która została uchwalona przez Sejm w marcu 1932 r. (Dz. U. z 1932 r., Nr 38, poz. 389). Więcej nt. reform, zob. m.in. B. Jaczewski, *Warunki rozwoju nauki polskiej w latach 1928–1939. Reforma szkolnictwa akademickiego* [w:] *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 5: 1918–1951, cz. 1, pod red. Z. Skubały-Tokarskiej, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 189–198; J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001; Z. Osiński, *Janusz Jędrzejewicz – pilsudczyk i reformator edukacji 1885–1951*, Lublin 2008; J. Jastrzębski, *Reforma szkolnictwa akademickiego z 1933 roku. Zmiany w organizacji uczelni*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2010–2011, t. 7, s. 255–272.

niektórych katedr w szkołach akademickich³⁶. Zlikwidowanymi katedrami kierowali m.in. przeciwnicy i krytycy władz sanacyjnych – nierzadko byli to członkowie i sympatycy obozu narodowego. Ustawa znacznie ograniczyła uprawnienia autonomiczne wyższych uczelni. Likwidacji uległa niezależność profesorów. Uczelnie straciły status eksterytorialności, zniesiona została też niezależność organizacji studenckich. Ustawa przeniósła znaczącą część uprawnień kolegialnych uczelni w gestię ministra. Wywołało to wiele protestów środowiska naukowego, za co spotkały je zdecydowane restrykcje. Minister zlikwidował łącznie 51 katedr (w grudniu tegoż roku kolejną katedrę), wysyłając część profesorów na emeryturę³⁷.

Stanisław Waltoś pisał:

Reforma z 1933 r. została niewątpliwie przeprowadzona pod znakiem autorytaryzmu sanacyjnego. Z jednej strony zmierzała do poczynienia oszczędności w wydatkach na szkolnictwo wyższe ze względu na wielki kryzys ekonomiczny, z drugiej – miała na celu wprowadzenie rygoru w stosunku do rozpolitykowanej i awanturniczej części młodzieży, pozostającej pod silnym wpływem endecji. Była także swoistą karą wymierzoną środowisku akademickiemu za protesty przeciwko aresztowaniu i osadzeniu w twierdzy brzeskiej oraz brutalnemu traktowaniu przywódców opozycji³⁸.

Na łamach ówczesnej prasy doszło do gwałtownej polemiki; gazety rządowe broniły przyjętej Ustawy, tłumacząc, że na „51 zwiniętych katedr na wyższych uczelniach w całej Polsce były to katedry nieobsadzone bądź katedry, które posiadały swe odpowiedniki w innych katedrach na tych samych wydziałach wyższych uczelni”³⁹.

Natomiast praca opozycyjna, w tym narodowa, alarmowała, że polityka rządu wobec wyższych uczelni na dłuższą metę przyniesie fatalne konsekwencje:

Smutnie zatem i dla uniwersytetów, i dla nauki polskiej przedstawia się zapoczątkowana przez ministerstwo „reorganizacja” wyższych uczelni. Nie może być zresztą inaczej. Nie jest ona podyktowana względami rzeczowymi, ale jej źródła tkwią gdzie indziej. Skutki jej więc będą najujemniejsze. I to nie tylko dla uniwersytetów, ale i dla kultury polskiej. Może to być dla pewnych kół obojętne, a nawet pożądane, ale, jeżeli

³⁶ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 września 1933 r. o zwinięciu niektórych katedr i zakładów naukowych w szkołach akademickich, Dz. U. z 1933 r., Nr 71, poz. 527.

³⁷ S. Glixelli, *W trzecią rocznicę zwinięcia 52 katedr w szkołach akademickich*, Lwów 1936. Autora, związanego z obozem narodowym, pozbawiono katedry romanistyki w Uniwersytecie Stefana Batorego.

³⁸ S. Waltoś, *II Rzeczpospolita – od autonomii do jej ograniczenia* [w:] *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój, prawo, organizacja*, pod red. S. Waltosia i A. Rozmusa, Warszawa 2016, s. 44.

³⁹ *W wyższych zakładach naukowych zwinięto 51 katedr. Równocześnie utworzono 12 nowych katedr*, „Słowo Polskie” nr 267 z 28 września 1933, s. 3.

się patrzy na te sprawy z myślą o przyszłości, to niepokój, jaki wywoła likwidacja kilkudziesięciu katedr na uniwersytetach polskich, stanie się aż nadto zrozumiałą –

czytamy w endeckim „Głosie Narodu”⁴⁰.

Działania reorganizacyjne (a właściwie likwidacyjne) na Uniwersytecie Poznańskim, uderzające w stan posiadania endecji, przeprowadził rektor prof. Stanisław Runge – sympatyk Józefa Piłsudskiego. Na pierwszym posiedzeniu Senatu Akademickiego w roku akademickim 1933/1934, które odbyło się 6 września 1933 r., rektor przedstawił informację o ministerialnym projekcie zwinięcia 17 katedr na UP. Profesorów: Jana Sajdaka (filozofia klasyczna), Antoniego Śmieszka (językoznawstwo wschodnie) i Adama Żółtowskiego (historia filozofii) z Wydziału Humanistycznego oraz Pawła Gantkowskiego (higiena) z Wydziału Lekarskiego przeniesiono w „stan nieczynny”⁴¹.

Podobnie postąpiono z Ludwikiem Jaxą-Bykowskim; minister WRiOP Janusz Jędrzejewicz przeniósł go w tym samym miesiącu także w „stan nieczynny”⁴². Natomiast od października 1933 r. formalnie zlikwidowany Instytut Pedagogiczny został przejęty przez Instytut Psychologiczny.

Zwinięcie w ramach reform MWRiOP Katedry Pedagogiki i Instytutu Pedagogicznego, będącego zwieńczeniem działalności organizacyjnej i naukowej prof. Jaxy-Bykowskiego na Uniwersytecie Poznańskim, było niewątpliwie dużym ciosem, i dla niego, i dla poznańskiej pedagogiki. Rok po zatwierdzeniu przez MWRiOP uchwały Senatu UP o utworzeniu Instytutu to samo Ministerstwo podjęło decyzję o jego likwidacji⁴³.

⁴⁰ A.D. „Reorganizacja” uniwersytetów, „Głos Narodu”, nr 261 z 28 września 1933, s. 1.

⁴¹ *Zwijanie katedr uniwersyteckich. W Poznaniu ma ulec likwidacji 17 katedr*, „Dziennik Poznański”, nr 205 z 7 września 1933, s. 1; *Rozporządzenie Ministra...; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. dr. Stanisława Rungego i otwarcie roku szkolnego 1934/35 w dniu 14 października 1934 roku*, Poznań 1935, s. 9. W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego prof. dr. Kazimierza Chodynickiego za rok 1933/1934 czytamy: „Minister W.R. i O.P. pismem z dnia 26 IX 1933 zwinął na naszym Wydziale 6 katedr: historii powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej, historii filozofii i pedagogiki, a czterech profesorów zwyczajnych: Adama Żółtowskiego, Ludwika Jaxa Bykowskiego, Jana Sajdaka i Antoniego Śmieszka przeniósł w „stan nieczynny”. W ten sposób nasz Wydział został pozbawiony 4 członków, znajdujących się w pełni sił naukowych i zasłużonych na polu organizacji Wydziału i uniwersytetu. Starania Rady Wydziału o reaktywację katedr na naszym Wydziale i przywrócenie usuniętych dotychczas były bezskuteczne”, *Kronika...*, s. 66.

⁴² Przeniesienie nastąpiło na podstawie *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół*, Dz. U. z 1928 r., Nr 24, poz. 204, zmienionego *Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół*, Dz. U. z 1932 r., Nr 94, poz. 819.

⁴³ PANAWOP, Materiały Ludwika Jaxy-Bykowskiego, j. a. 13, Odpis pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, z dnia 17 września 1932 r., Nr. IVNS. 6057/32 z informacją o zatwierdzeniu uchwały Senatu UP z 23 czerwca 1932 r. o utworzeniu na bazie

Minister Janusz Jędrzejewicz, w trakcie dyskusji w Komisji budżetowej Sejmu nt. przeprowadzonej reformy szkolnictwa wyższego, decyzję o likwidacji niektórych Katedr oraz przeniesieniu części profesorów w stan spoczynku, uzasadniał m.in. niskim poziomem naukowym oraz postawami moralnymi zatrudnionych tam osób. Jego słowa wywołały oburzenie wśród zwolnionego grona profesorskiego. Zarzutami ministra poczuł się także dotknięty Ludwik Jaxa-Bykowski. Dał temu wyraz w piśmie do rektora Stanisława Runego, które warto zacytować w całości:

Magnificencjo –

W sprawozdaniach z dyskusji w komisji budżetowej sejm, jakie pojawiły się w prasie, a w szczególności w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” /Nr 21 z niedzieli 21/1 1934/⁴⁴, znajduje się streszczenie przemówienia Pana Premiera J. Jędrzejewicza dotyczące powodów redukcji katedr i profesorów szkół akademickich. W odnośnym ustępie podaje Mówca między innymi poziom naukowy odnośnych sił, oraz powody moralne, „których nie chce w tej chwili precyzować, bo nie byłoby to dla niektórych panów przyjemne”. W ciągu tygodnia nie znalazłem żadnego sprostowania, ani wyjaśnienia tych słów.

Ponieważ należę do zredukowanych, a te ciężkie zarzuty naukowe i moralne zostały podane ogólnikowo bez podania osób, proszę Magnificencję o dokładne zbadanie, jakie powody zadecydowały o zwinięciu mojej katedry i w razie zarzutów uwłaczających godności profesora szkoły akademickiej o wytoczenie mi dochodzenia dyscyplinarnego, bym mógł obronić cześć i godność nie tylko własną, lecz i uczelni, która mnie do współpracy powołała.

Żywiąc pełne zaufanie do Magnificencji, oddaję Mu tę sprawę do sprawiedliwego, jasnego i ostatecznego załatwienia⁴⁵.

Odpowiedź rektora była następująca:

Załatwiając pismo Pana profesora z 28 I 1934 Liczba 44, donoszę, że Senat Akademicki UP, któremu przedstawiłem to pismo, nie znalazł żadnych podstaw do przeprowadzenia dochodzeń dyscyplinarnych przeciw Panu Profesorowi, nie tylko bowiem Pańskie postępowanie nie przyniosło ujemy godności profesora szkoły akademickiej, lecz ow-

seminarium pedagogicznego, pracowni pedagogicznej, biblioteki pedagogicznej i muzeum szkolnego Instytutu Pedagogicznego, k. 33.

⁴⁴ Jaxa-Bykowski pomylił numery „Kuriera”; w numerze nr 21 z 21 stycznia 1934 r. było przedstawione sprawozdanie z obrad komisji budżetowej Sejmu nad monopolami państwowymi, zob. *Niedomagania i słabe strony naszych monopolów państwowych. Obrady komisji budżetowej Sejmu (Telefon od naszego korespondenta)*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” nr 21 z 21 stycznia 1934 r., s. 13. Natomiast sprawozdanie z obrad komisji budżetowej dotyczącej szkolnictwa było omówione w numerze 20 z 20 stycznia 1934 r., zob. *Szkolnictwo polskie na nowych torach. Obrady komisji budżetowej Sejmu (Telefon od naszego korespondenta)*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” nr 20 z 20 stycznia 1934 r., s. 13. W sprawozdaniu tym jest też przedstawione streszczenie przemówienia ministra Jędrzejewicza dotyczące m.in. reformy szkolnictwa wyższego, ale nie ma w nim tych fragmentów, które go tak zbulwersowały.

⁴⁵ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: AUAM), sygn. 15/781. Pismo L.J. Bykowskiego do rektora S. Runego z 28 stycznia 1934 r., b.p.

szem rozwijał Pan profesor stale żywą i owocną działalność naukową i pedagogiczną, uwidacznianą w corocznych sprawozdaniach rektorskich, a w całej swej pracy w charakterze członka naszej korporacji akademickiej opierał się na wysoko etycznych podstawach i cieszył się powszechnym szacunkiem zarówno wśród ogółu członków grona nauczycielskiego, jak i młodzieży akademickiej⁴⁶.

Słowa, które skierował do Jaxy-Bykowskiego Stanisław Runge były pewnym zadośćuczynieniem wobec pomówień Janusza Jędrzejewicza, co nie zmienia faktu, że przez wypowiedź ministra w społeczeństwie mógł ugruntować się pogląd, że jedną z przyczyn o podjęciu decyzji o likwidacji niektórych katedr na Uniwersytetach był ich „niski poziom naukowy i moralny zatrudnionych tam profesorów”.

Do kwestii przeniesienia profesorów, w tym Ludwika Jaxy-Bykowskiego, w stan spoczynku nawiązał rektor w swym sprawozdaniu za rok akademicki 1934/35: „Uniwersytet nasz poniósł w ubiegłym roku wielkie straty w gronie profesorów. Przeniesieni zostali bowiem w stały stan spoczynku profesorowie: dr Paweł Gantkowski, prof. nadzw. higieny, dr Jan Sajdak, prof. zwyczaj. filologii klasycznej, dr Ludwik Jaxa-Bykowski, prof. zwyczaj. pedagogiki oraz dr Adam Żółtowski, prof. zwyczaj. filozofii”⁴⁷. Rektor zaznaczył, że „Profesorowie ci nie porzucili nas jednak, gdyż wszyscy wyżej wymienieni wykładają nadal bezinteresownie, pragnąc podzielić się z młodzieżą wynikami swoich badań i bogatym swoim doświadczeniem, bądź to w charakterze docentów, bądź też jak prof. Gantkowski w charakterze profesora honorowego”⁴⁸.

Nowa ustawa nie osłabiła wpływów obozu narodowego na uczelniach wyższych. W ciągu całego 1933 r. i lat następnych dochodziło do strajków na uniwersytetach inspirowanych przez członków ugrupowań proendekich i gwałtownych starć tychże z organizacjami prosanacyjnymi. Stan taki utrzymywał się praktycznie aż do wiosny 1939 r.

2. Działalność w Stronnictwie Narodowym

Ludwik Jaxa-Bykowski od czasów studenckich związany był w polityce z nurtem pravicowym; jako młody człowiek działał w „Zecie” i w Lidze Narodowej, której członkiem został w 1905 r. Tym poglądom był także wierny w niepodległej już Polsce. W pierwszej połowie lat dwudziestych, w okresie działalności Związku Ludowo-Narodowego (ZLN), sympatyzował z tą par-

⁴⁶ *PpSUP 1919–1939*, t. 3, 11 IX 1931–21 IX 1939, Poznań 2021, s. 291.

⁴⁷ *Kronika...*, s. 12.

⁴⁸ Tamże, por. też s. 126.

nią, choć nie był jej członkiem⁴⁹. Jednak rozwój sytuacji politycznej, a szczególnie zamach stanu przeprowadzony przez Józefa Piłsudskiego, sprawiły, że aktywnie włączył się w działalność polityczną.

Po przewrocie majowym endecja, przekonana, że nowe władze państwowe będą stawały się coraz bardziej lewicowe, przystąpiła do zorganizowania nowej formacji politycznej, która zainaugurowała swoją działalność 4 grudnia 1926 r. pod nazwą Obozu Wielkiej Polski. Inicjatywa skupiła zwolenników i sympatyków ruchu narodowego. Celem było obalenie rządów sanacyjnych i przejęcie władzy. Po powstaniu Obozu Rada Naczelna Związku Akademickiego Młodzieży Wszepocholskiej⁵⁰ (MW) podjęła decyzję o skierowaniu swoich członków do prac w OWP. Członkowie MW stali się elitą kadr powołanej we Lwowie 3 kwietnia 1927 r. przybudówki młodzieżowej OWP – autonomicznego Wydziału Wykonawczego Ruchu Młodych (RM OWP). Na jego czele stanęli działacze MW: przewodniczący Zdzisław H. Stahl i wiceprzewodniczący Tadeusz Bielecki, a we władzach zasiedli: Zbigniew Stypułkowski, Jan Jodzewicz, Janusz Rabski, Jan Rembieliński, Jan Mosdorf oraz Ludwik Jaxa-Bykowski. Działacze MW z racji swoich zdolności i wykształcenia zajmowali w RM OWP stanowiska kierownicze, nadawali ton całej organizacji i stanowili jej siłę napędową⁵¹. W programowym wystąpieniu przewodniczący Zdzisław Stahl zaznaczył, że Ruch Młodych pozostaje integralną częścią OWP i jako naczelną celę formacji wskazywał znaczenie

walki z moralną płaskością i zmaterializowaniem współczesnego życia, kultu religii i patriotyzmu [jako] wielkich źródeł siły moralnej narodu, budowania ustroju hierarchii, mocnych władz i rządów w państwie przez tych, którzy są prawdziwym mózgiem i sercem narodu, wreszcie krzewienia tej prawdy, że jedyną gwarancją utrzy-

⁴⁹ Nt. organizacji i działalności Związku Ludowo-Narodowego zob. m.in. J. Kuźmińska, *Związek Ludowo-Narodowy nową formą organizacyjną obozu narodowo-demokratycznego. Struktura i organizacja w latach 1922–1926*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego” 1961, z. 2, s. 98–105; A. Wątor, *Powstanie Związku Ludowo-Narodowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 14, „Szczecińskie Studia Historyczne”, 1987, nr 1, s. 190–191; J. Kornaś, *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, Kraków 1995; E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000.

⁵⁰ Nt. organizacji i działalności Młodzieży Wszepocholskiej w II RP zob. m.in. A. Pilch, *„Rzeczpospolita akademicka”. Studenci i polityka 1918–1933*, Kraków 1997; L. Kulińska, *Związek Akademicki „Młodzież Wszepocholska” i „Młodzież Wielkiej Polski” w latach 1922–47 (struktury, funkcjonowanie i główni działacze)*, Kraków 2000; W. Muszyński, *Z dziejów Stronnictwa Narodowego (1928–1947)*, „Biuletyn IPN”, nr 8–9, 2007, s. 26–35. O działalności Młodzieży Wszepocholskiej na Uniwersytecie Poznańskim, zob. AUAM, *Młodzież Wszepocholska, Związek Akademicki, Koło Poznańskie 1922–1936*, sygn. 15/391.

⁵¹ W.S. *Manifestacja młodych sił Obozu Wielkiej Polski*, „Kurier Poznański” nr 156 z 5 kwietnia 1927 r., s. 2; W.J. Muszyński, *Z dziejów Stronnictwa...*, s. 34.

mania silnego państwa jest w Europie współczesnej, słabej moralnie, podminowanej anarchią i komunizmem, zorganizowany, świadomy swego położenia – Naród⁵².

Do siłowej konfrontacji z obozem sanacyjnym dążyli szczególnie młodzi działacze, którzy naciskali kierownictwo OWP na podjęcie bardziej radykalnych działań i jednocześnie sami organizowali masowe wystąpienia przeciwko władzy, które z reguły kończyły się interwencją policji. Aktywność „młodych” nie była mile widziana przez kierownictwo OWP, które obawiało się, że radykalne działania będą pretekstem do likwidacji Obozu Wielkiej Polski.

Rosnąca ekspansywność i agresywność Obozu, rozbudowa stanu liczebnego organizacji, przy otwartym głoszeniu dążenia do przejęcia władzy, spowodowała niepokój władz. Sanacja, mimo zaangażowania wszystkich związanych ze sobą sił sojuszniczych, przede wszystkim placówek BBWR, nie mogąc sprostać przeciwnikowi w otwartej walce, stosowała środki administracyjne. Odmawiano na przykład zgody na odbywanie zjazdów, wynajmowanie lokali publicznych czy przeprowadzanie pochodów w miastach. Na porządku dziennym były aresztowania aktywniejszych działaczy⁵³.

Władze państwowe zdecydowały się na likwidację Obozu Wielkiej Polski, co nastąpiło w marcu 1933 r. Część członków OWP i współpracujących z ugrupowaniem MW utworzyła w kwietniu 1934 r. Obóz Narodowo-Radykalny, zdelegalizowany przez władze. Kilkunastu jego działaczy trafiło do obozu odosobnienia w Berezie Kartuskiej, a gdy zostali z niego zwolnieni, podzielili się na dwie konkurujące ze sobą organizacje – Obóz Narodowo-Radykalny ABC (ONR ABC) z Henrykiem Rossmanem na czele i Ruch Narodowo-Radykalny Falanga (RNR Falanga) skupiony wokół Bolesława Piaseckiego. Mniej radykalni członkowie i sympatycy zlikwidowanego OWP skupili się w Stronnictwie Narodowym (SN)⁵⁴. Wśród nich był Ludwik Jaxa-Bykowski.

„Istniały więc trzy nurty ideologiczno-polityczne w tym pokoleniu nacjonalistów, wzajemnie rywalizujące, ale podobnie oceniające liberalną demokrację, socjalizm, masonerię, Żydów i złączone we wspólną wobec nich wrogość”⁵⁵.

⁵² Deklaracja zjazdu lwowskiego Obozu Wielkiej Polski, „Kurier Poznański” nr 158 z 6 kwietnia 1927 r., s. 2.

⁵³ H. Lisiak, *Narodowa Demokracja...*, s. 178–179.

⁵⁴ K. Kawęcki, *Obóz Wielkiej Polski* [w:] *Encyklopedia ruchu...*, t. 1, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 177. Nt. działalności Obozu Narodowo-Radykalnego, Obozu Narodowo-Radykalnego ABC i Ruchu Narodowo-Radykalnego Falanga zob. m.in. W.J. Muszyński *Duch młodych...*; tenże, *Obóz Narodowo-Radykalny* [w:] *Encyklopedia ruchu...*, t. 1, s. 113–126; tenże, *Ruch Narodowo-Radykalny (RNR)* [w:] *Encyklopedia ruchu...*, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2023, t. 3, s. 305–320; S. Rudnicki, *Obóz narodowo-radykalny. Geneza i działalność*, Warszawa 1985; K. Kawęcki, *Obóz Narodowo-Radykalny „ABC”* [w:] *Encyklopedia ruchu...*, t. 3, s. 191–199.

⁵⁵ A. Friszke, *Słowo wstępne* [w:] J.J. Lipski, *Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego. Zarys ideologii ONR „Falanga”*, Warszawa 2015, s. 6.

W Stronnictwie⁵⁶ Jaxa-Bykowski działał od 1928 r. Był ekspertem w dziedzinie oświaty i wychowania narodowego, kontynuatorem teorii pedagogicznych Lucjana Zarzyckiego i Tadeusza Łopuszańskiego⁵⁷. Na potrzeby partii opracował program w zakresie oświaty opatrzony tytułem *Główne wytyczne narodowej polityki szkolnej i wychowawczej*. Przez kolejne lata środowisko narodowe odwoływało się do tego programu⁵⁸.

Stronnictwo Narodowe pozostając w konflikcie z rządem, w pierwszej połowie lat trzydziestych padło ofiarą walk frakcyjnych. W partii doszło do sporów między grupą „starych”, postulującą zachowanie ustroju parlamentarnego z ograniczeniem zakresu demokracji (Stanisław Stroński, Marian Seyda i Roman Rybarski), a grupą „młodych”, którzy głosili poglądy o kryzysie liberalnej demokracji, nawoływali do intensyfikacji działań przeciwko Żydom, dążyli do zespolenia zasad katolicyzmu z nacjonalizmem (Tadeusz Bielecki, Jędrzej Giertych i Stefan Sacha)⁵⁹.

Spór o kierunek polityczny trwał także w strukturach okręgowych partii. W Wielkopolsce przedstawicielami „młodych” byli: Stanisław Czapiewski, Janusz Patalong, Antoni Wołniewicz i dr Tadeusz Wróbel – wiceprezes Zarządu Okręgowego i członek Komitetu Głównego SN. „Starych” reprezentowali Czesław Meissner i Marian Seyda, który miał mocną pozycję w lokalnych strukturach SN i cieszył się dużym poparciem władz okręgowych. W tym wewnątrzpartyjnym sporze Ludwik Jaxa-Bykowski razem z innymi profesorami Uniwersytetu Poznańskiego, Stefanem Dąbrowskim i Karolem Stojanowskim, opowiedział się za linią Mariana Seydy⁶⁰.

W 1935 r. władzę w SN przejęli „młodzi” z nowym programem politycznym, będącym kontynuacją OWP. Z czasem w obozie „młodych” zaczęło dochodzić do nieporozumień.

Przyczyna tarć tkwiła nie w rozgrywce personalnej czy walce o władzę w stronnictwie, ale w zasadniczych różnicach poglądów na to, jakie stanowisko powinno zająć SN wobec nabierających tempa wydarzeń politycznych w Polsce i za granicą. Po stro-

⁵⁶ Proces formowania Stronnictwa Narodowego przebiegał etapami; w czerwcu 1928 r. w Warszawie odbyło się zebranie konstytucyjne, na którym prawicowe organizacje społeczne i partie uchwaliły przystąpienie do prac organizacyjnych. Natomiast w październiku odbył się zjazd Rady Naczelnej SN. Rada powołała kierownictwo i przyjęła program. Zob. H. Lisiak, *Narodowa Demokracja...*, s. 139.

⁵⁷ Zob. m.in. S. Kilian, *Mysł edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939*, Kraków 1997.

⁵⁸ M. Franz, T. Janicki, A. Magowska, *Uniwersytet...*, s. 192; T. Sikorski, *Ludwik Ferdynand Jaxa...*, s. 137.

⁵⁹ Nt. sporu między „starymi” a „młodymi” zob. więcej: R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991, s. 279 i n.; K. Kawalec, *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*, Warszawa 1989, s. 103–111; W.J. Muszyński, *Z dziejów Stronnictwa...*, s. 37–40.

⁶⁰ H. Lisiak, *Narodowa Demokracja...*, s. 213–215.

nie prezesa SN Kazimierza Kowalskiego stanęli: Jędrzej Giertych, Jan Matlachowski, Karol Stojanowski i Ludwik Jaxa-Bykowski. W skład grupy opozycyjnej, popierającej ambitnego kierownika wydziału organizacyjnego SN Tadeusza Bieleckiego, weszli tacy działacze jak: Mieczysław Trajdos, Władysław Jaworski czy Stefan Sacha⁶¹.

Wkrótce doszło do podziału „młodych” na ekstremistyczną frakcję Jędrzeja Giertycha (frakcja Kowalskiego-Giertycha) i grupę Tadeusza Bieleckiego⁶².

Spory doprowadziły do podziału aktywu partyjnego na stronników obydwu grup. Tadeusz Bielecki wraz z grupą zwolenników rozpoczął działalność mającą na celu zdyskredytowanie Kowalskiego i objęcie kierownictwa partii. Rzecz jasna, animozje wewnątrzpartyjne nie ograniczały się tylko do centrali, ale przeniosły się na poszczególne okręgi w kraju, w tym do Wielkopolski. „Jeśli dr Wróbel, a wraz z nim Wołniewicz i Patalong stanowili poznańską ekspozyturę grupy Bieleckiego, to dr Karol Stojanowski i prof. dr Ludwik Jaxa-Bykowski byli czołowymi uczestnikami, a nawet przywódcami frakcji Kowalskiego-Giertycha”⁶³.

W 1938 r. istnienie dwóch frakcji było już bardzo widoczne. Grupa Kowalskiego obok walki wewnątrzpartyjnej prowadziła także działalność w kontrze do polityki współpracy władz polskich z Niemcami wymierzonej w Czechosłowację. Jaxa-Bykowski jesienią tego roku zaprotestował przeciwko zajęciu przez Polskę Zaolzia⁶⁴.

Grupa Kowalskiego była w SN w mniejszości, co zaowocowało w czerwcu 1939 r. dymisją Kazimierza Kowalskiego z funkcji prezesa Zarządu Głównego SN. Kierownictwo w partii przejął Tadeusz Bielecki. Wzajemna walka o wpływy i przewodnictwo w SN trwała aż do wybuchu II wojny światowej.

Niezależnie od tego, za którą frakcją opowiadał się Jaxa-Bykowski w wewnątrzpartyjnej walce, jego poglądy polityczne zawsze były tożsame z głównymi hasłami głoszonymi przez Stronnictwo Narodowe.

Warto też wspomnieć o jego kontaktach z Romanem Dmowskim. Nieformalny przywódca endecji w latach 1920–1934 mieszkał w Wielkopolsce; najpierw w Poznaniu, a następnie w majątku Chłudowo niedaleko Poznania, które rychło stało się celem wizyt członków i sympatyków ruchu narodowego z całego kraju.

Odwiedzał także Dmowskiego Ludwik Jaxa-Bykowski. W trakcie tych wizyt dyskutowano zapewne na bieżące tematy polityczne i snuto plany na

⁶¹ W.J. Muszyński, *W walce o Wielką Polskę. Propaganda zaplecza politycznego Narodowych Sił Zbrojnych (1939–1945)*, Biała Podlaska-Warszawa 2000, s. 30.

⁶² Więcej nt. frakcji zwolenników Tadeusza Bieleckiego i Jędrzeja Giertycha zob. W. Turek, *Grupa Bieleckiego i grupa Giertycha (Kowalskiego-Giertycha)* [w:] *Encyklopedia ruchu...*, t. 2, s. 1–12.

⁶³ J.J. Terej, *Rzeczywistość i polityka...*, s. 36.

⁶⁴ T. Sikorski, *Ludwik Ferdynand Jaxa...*, s. 137.

przyszłość. Jaxa-Bykowski informował gospodarza o nastrojach panujących na Uniwersytecie Poznańskim i działalności organizacji studenckich związanych z endecją. Wspominano także dawne czasy i wspólnych znajomych, m.in. prof. Benedykta Dybowskiego, który wystarał się dla Dmowskiego o posadę „prywatnego asystenta”, dzięki czemu mógł on legalnie przebywać w Galicji bez obawy, że zostanie deportowany do Rosji⁶⁵. To właśnie w Chłudowie 9 sierpnia 1934 r. fetowano 70-lecie urodzin i 50-lecie pracy społeczno-politycznej Romana Dmowskiego.

Po śmierci Romana Dmowskiego w styczniu 1939 r. Jaxa-Bykowski uczestniczył osobiście w jego pogrzebie. Uroczystości pogrzebowe, które odbyły się 7 stycznia w Warszawie, były wielką manifestacją polityczną zwolenników narodowej demokracji. W prasie endeckiej ukazały się tysiące nekrologów i pożegnań od jego licznych zwolenników, w tym i od Jaxy-Bykowskiego⁶⁶.

Z Poznania do Warszawy w dniu pogrzebu wyjechał specjalny pociąg wiozący 1800 osób reprezentujących różne organizacje i instytucje. Uniwersytet Poznański reprezentowany był m.in. przez przedstawicieli rektoratu w osobach profesorów Stefana Dąbrowskiego, Ludwika Jaxy-Bykowskiego i Józefa Kostrzewskiego oraz 20 korporacji akademickich⁶⁷. Przy mogile Dmowskiego stanęli najwybitniejsi przedstawiciele endecji wielkopolskiej starszego i młodszego pokolenia, m.in. Marian Seyda, Czesław Meissner, Tadeusz Wróbel i Karol Stojanowski⁶⁸.

3. Współpraca z prasą Narodowej Demokracji

Ludwik Jaxa-Bykowski był nie tylko aktywnym członkiem partii obozu narododemokratycznego. Jego zaangażowanie w działalność polityczną przejawiało się także w szerokiej współpracy z redakcjami gazet i czasopism Narodowej Demokracji⁶⁹.

⁶⁵ Zob. L. Jaxa-Bykowski, *Z pobytu Romana Dmowskiego we Lwowie*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, nr 19 B z 19 stycznia 1939, s. 1.

⁶⁶ *W głębokim żalu po śmierci naszego Wodza ideowego, Romana Dmowskiego, składam hołd Jego świetlanemu duchowi*, Ludwik Jaxa-Bykowski-Poznań, „Warszawski Dziennik Narodowy” nr 7 B z 7 stycznia 1939, s. 10.

⁶⁷ *Ostatnia droga Romana Dmowskiego*, „Kurier Poznański” nr 12 z 8 stycznia 1939 r., s. 3; Z. Kaczmarek, *Wybitni politycy II Rzeczypospolitej w Wielkopolsce*, cz. II: *Roman Dmowski w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” 1993, nr 3, s. 49.

⁶⁸ H. Lisiak, *Narodowa Demokracja...*, s. 299. Zob. też K. Kawęcki, *Pogrzeb Romana Dmowskiego* [w:] *Encyklopedia ruchu...*, t. 3, s. 229–232.

⁶⁹ Więcej nt. znaczenia prasy w działalności Narodowej Demokracji, zob. m.in. *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, pod red. A. Dawidowicz i E. Maj, Lublin 2010; *Prasa Narodowej Demokracji. Publicyści*, t. 3, pod red. E. Maj i A. Dawidowicz, Lublin 2012; *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, t. 4, pod red. E. Maj i A. Dawidowicz, Lublin 2013.

Jednym z przejawów tej współpracy był cykl artykułów jego autorstwa na łamach „Myśli Narodowej” – organu ideowotwórczego, wydawanego w latach 1921–1939 w Warszawie. Pierwszym redaktorem i wydawcą był Józef Wierzejski, następnie Ignacy Oksza-Grabowski, Stanisław Włodek, Jan Rembieliński oraz Zygmunt Wasilewski – krytyk literacki i jeden z czołowych teoretyków obozu narodowego. Czasopismo było przeznaczone dla odbiorcy wykształconego, orientującego się w zjawiskach politycznych.

Tygodnik przez cały okres II RP pozostawał jednym z najważniejszych, jeżeli nie najważniejszym periodykiem narodowym mającym najsilniejszy wpływ ideowy na kształt myśli politycznej endecji. Skład redakcji stanowił o sile pisma, określając jego opiniotwórczy charakter promieniujący na cały, szeroko rozumiany, obóz narodowy⁷⁰.

Na łamach „Myśli Narodowej” publikowało wielu członków SN lub sympatyków i zwolenników narodowców⁷¹.

O randze tego periodyku świadczyło np. to, że na jego łamach publikowało w sumie ponad stu różnych autorów, w tym politycy (m.in. Roman Dmowski, Stanisław Głąbiński, Stanisław Grabski, ks. Kazimierz Lutosławski, Adolf Nowaczyński, Stanisław Pierńkowski, Roman Rybarski), działacze społeczni (np. Zofia Kirkor-Kiedroniowa), poeci (Kazimiera Iłakowiczówna), pisarze (Józef Weyssenhoff), dramaturdzy (Karol Hubert Rostworowski), a także wybitni uczeni (historyk Władysław Konopczyński, prawnik Wacław Komarnicki i ekonomista Roman Rybarski)⁷².

Współpraca Ludwika Jaxy-Bykowskiego z periodykiem datuje się co najmniej od ostatniego kwartału 1925 r.⁷³ W kilkunastu artykułach opublikowanych na jego łamach przedstawił swoje poglądy dotyczące m.in. szkolnictwa podstawowego i średniego w duchu narodowym⁷⁴.

⁷⁰ P. Jastrzębski, *Przyczynek do dziejów polskiej prasy opiniotwórczej. Miejsce „Myśli Narodowej” w strukturach prasowych obozu narodowego w latach 1921–1939*, „Dzieje Najnowsze” 2011, R. 43(1), s. 22.

⁷¹ Więcej o czasopiśmie zob. tamże, s. 21–52; tenże, *Kwestia żydowska w publicystyce „Myśli Narodowej” w latach 1921–1926*, Toruń 2005; tenże, *„Myśl Narodowa” 1921–1939. Studium politologiczno-prasoznawcze*, Warszawa 2012.

⁷² Wykaz publicystów i współpracowników pisma zob. P. Jastrzębski, *Myśl Narodowa...*, s. 246–251.

⁷³ Tamże, s. 79.

⁷⁴ L. Jaxa-Bykowski, *O ustrój szkolnictwa w Polsce*, „Myśl Narodowa” nr 6, z 1 marca 1927, s. 85–88; tenże, *Psychika naszej młodzieży szkolnej (Próba charakterystyki)*, „Myśl Narodowa” nr 11 z 15 maja 1927, s. 186–188; tenże, *Dziwne rzeczy na Wschodzie*, „Myśl Narodowa”, nr 40 z 15 września 1929, s. 161–162; tenże, *Jeszcze o „pacyfizmie” w szkolnictwie niemieckim*, „Myśl Narodowa”, nr 33 z 17 sierpnia 1930, s. 518–519; tenże, *Wychowanie państwowe*, „Myśl Narodowa”, nr 1 z 16 marca 1930, s. 161–163; tenże, *O etyczną atmosferę w szkole*, „Myśl Narodowa”, nr 12 z 8 marca 1931, s. 155–156; tenże, *Szkola a polityka*, „Myśl Narodowa”, nr 2 z 10 stycznia 1932, s. 28–29; tenże, *Nowy rok szkolny*, „Myśl Narodowa”, nr 36 z 20 sierpnia 1933, s. 527–528.

Innym czasopismem narodowym, z którym nawiązał współpracę Jaxa-Bykowski, był „Głos Akademicki” wydawany przez środowisko akademickie Poznania od grudnia 1931 r. „Głos” kolportowano także w środowiskach pozanaukowych. W latach 1931–1933 jego wydawcą był student UP Stanisław Czapiewski, a po nim wiceprezes Młodzieży Wszechpolskiej, członek zarządu Koła Prawników i Ekonomistów – Jan Wyganowski. Oprócz nich zespół redakcyjny składał się m.in. z: Witolda Jakóbczyka, Jerzego Kellera, Janusza Makowskiego, Ryszarda Piestrzyńskiego i Zbigniewa Sadkowskiego⁷⁵.

Poza informacjami dotyczącymi życia akademickiego w kraju i na świecie pismo wiele miejsca poświęcało wydarzeniom politycznym i kulturalnym. Na jego łamach ukazywały się np. artykuły wzywające do sojuszu polsko-czechosłowackiego wymierzonego przeciw zagrożeniu niemieckiemu oraz krytykujące plany rządu zmierzające do ograniczenia autonomii szkół wyższych i podwyższaniu opłat akademickich. Z biegiem czasu pismo stało się głównie magazynem kulturalnym. W 1933 r. w tytule opuszczono „Akademicki”, a pozostawiono tylko „Głos”⁷⁶.

Z pismem współpracowały najlepsze młode pióra polskiej prawicy, m.in.: Jan Białowicz, Jędrzej Giertych, Tadeusz Gluziński, Adam Żółtowski. Wysoki poziom merytoryczny cechował artykuły profesorów: Ignacego Chrzanowskiego, Stefana Dąbrowskiego, Ludwika Jaxy-Bykowskiego, Mariana Łebkowskiego, Stanisława Pigonia, Edwarda Taylora i Mariana Zdziechowskiego. Tak dobrane grono autorów nobilitowało czasopismo i umacniało jego nieformalny status organu polskiej myśli narodowej⁷⁷.

Ludwik Jaxa-Bykowski współpracował także z innymi periodykami będącymi organami prasowymi Narodowej Demokracji: z „Warszawskim Dziennikiem Narodowym”, „Słowem Polskim”⁷⁸, „Dziennikiem Polskim” i „Przełudem Wszechpolskim”.

4. Poglądy Ludwika Jaxy-Bykowskiego na temat szkolnictwa dla mniejszości żydowskiej

Jednym z tematów poruszanych przez Ludwika Jaxę-Bykowskiego na łamach pism endeckich była organizacja szkolnictwa w II RP dla mniejszości

⁷⁵ Z. Kaczmarek, *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922–1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1976, t. 15, z. 1, s. 42.

⁷⁶ Tamże, s. 42; zob. też A. Magowska, *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej*, Poznań 1994, s. 90, 91.

⁷⁷ A. Magowska, *Polska prasa studencka...*, s. 91.

⁷⁸ J. Maguś, *„Słowo Polskie” w latach 1918–1928. Organ prasowy Narodowej Demokracji*, Lublin 2019.

żydowskiej i relacje polsko-żydowskie na poziomie szkolnictwa podstawowego, gimnazjalnego i wyższego. W 1923 r. na łamach „Słowa Polskiego” opublikował artykuł pt. *W sprawie szkolnictwa żydowskiego*. Uważał, że tworzenie przez państwo odrębnych szkół ściśle wyznaniowych nie byłoby wskazane. Natomiast nie miałby nic przeciwko istnieniu prywatnych odrębnych szkół żydowskich.

Argumentował następująco:

Przed wszystkim rzecz zasadnicza. Wszakże wiemy, że z Żydów większość, jeśli nie ogół prawie, nie uważa się za Polaków. Na cóż my mamy ich zmuszać do obłudy, a równocześnie i siebie ludzi, licząc na nich, jako na Polaków i wielokrotnie doznając bolesnego zawodu. Narzucanie komukolwiek przekonań, a w pierwszej linii poczucia narodowego czy wierzeń religijnych, nie odpowiada czasom wieku XX i nie prowadzi do wyników. Niech więc mogą ci, którzy nie przyznają się do łączności z nami, być tym czym są, zgodziłbym się więc, by się wychowywali tak, jak chcą, byleby kierunek ich prac nie przynosił szkody państwu.

W takim razie nasze szkoły stałyby się narodowo jednolite, wprowadzie może znalazłby się w nich obok Polaków wszelkich wyznań, więc i mojżeszowego, także Żyd, jak znajdzie się z pewnością nie jeden Rusin, Litwin, Niemiec, a może czasem Francuz lub Anglik, ale byłiby oni wszyscy tam na prawach gości, a nie na prawach współplemieńców i współrzędców, byłiby na takich prawach jak Polacy lub Rosjanie we Francji lub Szwajcarii, a nawet Westfalii. Tam w szkole żydowskiej wolno by było im wychowywać się we własnej kulturze, tu w szkole polskiej musiałby przejąć się kulturą polską, a tradycje żydowskie znieść na poziom rodowych, jak przecie wielu najlepszych Polaków wywodzi swój ród z obcych krajów i szczepów.

[...] Przez utworzenie osobnych szkół żydowskich tworzymy szkoły narodowe zwarte i jednolite, unikamy owych silnych, a niepożądanych wpływów wewnętrznych, mamy prawo postawić zasadę, by wychowywał polską młodzież tylko Polak, choć instruować ją w tym czy owym przedmiocie może i nadal w danym razie jakiś metr cudzoziemski.

Stosunek staje się szczerzy, wiemy, z kim mamy do czynienia.

Zyskają na tym i Żydzi. Mogą stworzyć szkołę, która uwzględni ich kulturę, czyni zadość wymaganiom religijnym⁷⁹.

Ciekawy materiał znajduje się wśród zachowanych w Archiwum UAM maszynopisów artykułów jego autorstwa. Jeden z nich, zatytułowany *Asymilacja na odwrót*, poświęcony jest Żydom, którzy przez chrzest próbują zasymilować się z Polakami, zapewniają o swej lojalności wobec państwa, a równocześnie „wyzyskują dobroduszość Polaków nie tylko materialnie, ale i duchowo, dążąc do zaszczerpienia i rozplenienia własnej kultury, a zepchnięcia gojów do roli niewolników i naśladowców «wybranego narodu»”⁸⁰.

Kolejny artykuł, napisany w 1934 r., nosi tytuł *Badania eksperymentalne młodzieży polskiej i żydowskiej w gimnazjach*. Jaxa-Bykowski przedstawia w nim

⁷⁹ L. Jaxa-Bykowski, *W sprawie szkolnictwa żydowskiego*, „Słowo Polskie”, nr 260 z 14 listopada 1923, s. 2.

⁸⁰ Tenże, *Asymilacja na odwrót*, mps., b. d., AUAM, sygn. AR UAM 15/781.

szczegółowe wyniki swoich badań nad poziomem intelektualnym młodzieży aryjskiej i żydowskiej uczęszczającej do gimnazjów na terenie całej Polski. Warto zwrócić uwagę zwłaszcza na końcową część tekstu, stanowiącą konkluzję tych badań.

Nie ulega kwestii, że całość pracy wychowawczej powinna być nie tylko jednolita, ale zgodna z duchem, tradycją i kulturą naszego narodu. Tu znowu wysuwa się zagadnienie mniejszości narodowych i wyznaniowych. Znacznie łatwiejsze zagadnienie w odniesieniu do autochtonów, zwłaszcza słowiańskich, gdzie historyczna tradycja jest wspólna mimo przygodnych konfliktów, a i kultura jest ta sama, zachodnioeuropejska, chrześcijańska oparta na prawie rzymskim. Różnice niewielkie, jak niewielkie zewnętrzne tylko różnice między obrządkami katolickimi. Dlatego też obecność tych mniejszości w szkołach polskich nie sprawia trudności, poza sporadycznymi wypadkami o swoistych przyczynach.

Natomiast zupełnie inaczej przedstawia się kwestia żydowska. Nie chodzi o odrębności rasowe, bo już za czasów patriarchów nie stanowili Żydzi jednej rasy, a wskutek wędrówek światowych i kilkowiekowego pobytu w Polsce przyjęli dużo krwi rodzimej, różnice zatem nie byłyby zasadnicze, zresztą zasymilowaliśmy jednolitych rasowo Ormian. Ale tu mamy zupełnie inny świat ducha, inną tradycję, obcą, swoistą kulturę, odmienne postawy etyczne i prawne, różną zasadniczo psychikę.

A te dwa światy są nie tylko inne, ale przeciwnie, przeciwstawiające się i przeszkadzające sobie. Od szeregu lat prowadząc badania nad młodzieżą szkolną, zajmuję się i tym zagadnieniem. Nie tu miejsce na szczegółowe omawianie tego tematu, robię to na innym miejscu, tu podaję tylko parę wyników opartych na własnych spostrzeżeniach empirycznych obejmujących sto kilkadziesiąt zakładów i ponad dziesięć tysięcy uczniów ze wszystkich ziem Rzeczypospolitej. Pomijając wspomniane już odmienne postawy kulturalne, ale już w psychice zachodzą daleko idące różnice. Nawet w dziedzinie poznawczej występują wyraźne różnice. Specjalnie górują Polacy nad Żydami w dziedzinie spostrzegawczości, rzecz znana z praktyki szkolnej i innych badań, także żydowskich autorów. Odmienne, szybsze u Żydów tempo rozwoju i dojrzewania tak fizjologicznego jak psychicznego. Rzecz jeszcze ważniejsza. Oto zwiększenie ilości Żydów pociąga za sobą nie tylko przeróżne niepożądane objawy społeczne, na co już dawno zwracałem uwagę, ale zaznacza się niekorzystnie w dziedzinie intelektualnej, wiąże się z wyraźnym obniżeniem poziomu intelektualnego młodzieży naszej, polskiej. Dotyczy to przede wszystkim poszczególnych klas, ale także całych zakładów, a nawet miejscowości. Związek ten jest bardzo silny, nawet niewielkie przyrosty Żydów łączą się z widocznym obniżeniem profilu intelektualnego. Czy to zestawiamy zakłady jednej miejscowości, czy całych województw, czy przeciwnie badamy przez szereg lat klasy w tym samym zakładzie, wszędzie spotykamy się z objawem tym samym, współczynniki korelacji są ujemne, nieraz wcale znacznie. Oczywiście sprawa nie jest tak prosta, by można sądzić, iż poziom intelektualny zależny był tylko od większego lub mniejszego odsetka Żydów. Wchodzą tu w grę rozmaite czynniki wrodzone i nabywane przez otoczenie, a wymieniony jest jednym z wielu, który zaznacza się tym wyraźniej, im pozostałe są bardziej zgodne. Po takim zastrzeżeniu prawidłowość jest tak znaczna, że jakieś odstępstwa są minimalne i dają się wyjaśnić swoistymi powodami lokalnego charakteru. Że nawet niewielki odsetek młodzieży żydowskiej pociąga niepożądane następstwa, które w miarę wzrostu odsetka potęgują się, można wyjaśnić przypuszczeniem, że drogą kontaktu towarzyskiego przedstawiciele dwóch odmiennych światów psychicznych rozluźniają się pewne instynktowe trady-

cyjne normy, powstają głębokie wstrząsy, pociągające zboczenia rozwojowe, w całości tedy objawy rozkładu i dekadencji. Rzecz charakterystyczna, że inne mniejszości, o ile mogłem stwierdzić, ani [nie] wykazują zasadniczych różnic w porównaniu z młodzieżą polską, ani nie wywierają jakiegoś wyraźnego wpływu. W konsekwencji dochodzę do wniosku, że wyzyskanie traktatowych przepisów o szkolnictwie dla mniejszości powinno być w jak najszerszym stopniu wyzyskane w odniesieniu do Żydów, a ideałem byłaby zupełna separacja w wychowaniu⁸¹.

Był także Jaxa-Bykowski za wprowadzeniem getta ławkowego na uniwersytetach. Dał temu wyraz w odpowiedzi na ankietę zamieszczoną w czasopiśmie „Wszechpolak” w kwietniu 1937 r. Za główny argument przemawiający za takim rozwiązaniem uważał kwestie naukowe:

Jak wykazują liczne badania naukowe u nas i za granicą, wynik pracy zbiorowej podnosi się, jeśli grupa jest zorganizowana i zharmonizowana. W przeciwnym wypadku zespół spada na poziom luźnego tłumu ze wszystkimi jego właściwościami, które pracę utrudniają, a efekt obniżają (Mc. Dougall). Profesor Bogdan Nawroczyński stwierdził już w roku 1923, że praca jest najowocniejsza, gdy pracująca grupa jest jednolita, że nawet jednostki słabsze dają lepsze wyniki, gdy są zebrane razem, niż przy zmieszaniu choćby z wybitniejszymi. Późniejsze badania w pełni to potwierdziły. [...] Domieszka żywiołów obcych, niezgranych, choćby niewielka, stanowi dysonans niepożądany, wynik będzie tym gorszy, im domieszka będzie znaczniejsza i sama stanowi grupę swoistą tym silniej naruszającą harmonię. [...] Wiemy, jak liczne i silne zachodzą różnice między nami a Żydami. O asymilacji, poza nielicznymi wyjątkami, chyba nikt poważnie dziś nie myśli, zwątpili w nią sami przywódcy ruchu asymilatorskiego, wśród Żydów, przyjmując chrzest lub rezygnując ze swej akcji. Owszem w miarę tężenia, pogłębiania i rozrostu kultury różnice te stają się tym wyraźniejsze. Stąd objaw, który wykazały moje liczne obserwacje i badania eksperymentalne w szkołach, że nawet poziom intelektualny obniża się tam, gdzie odsetek młodzieży żydowskiej jest znaczniejszy. Doświadczenia praktyków potwierdzają moje spostrzeżenia, a nadto rozszerzają na inne dziedziny i wartości duchowe⁸².

Wątek żydowski poruszył w przemówieniu na zebraniu informacyjnym zwołanym przez Młodzież Wszechpolską 21 października 1937 r. w Poznaniu. Pomimo likwidacji Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz przeniesienia w stan spoczynku Ludwik Jaxa-Bykowski nadal był zapraszany na zebrania i wiece organizowane przez wszechpolaków⁸³. Członkowie MW pamiętali o jego życzliwym stosunku do ich organizacji w okresie, kiedy

⁸¹ AUAM, sygn. AR UAM 15/781. U dołu, na ostatniej stronie maszynopisu jest odrębnie dopisana prośba w języku niemieckim do prof. Ottona Scheibnera (1877-1961) o zamieszczenie tekstu w czasopiśmie „Zeitschrift für Pädagogische Psychologie und Jugendkunde”. Artykuł ten ukazał się w tym czasopiśmie pt. *Untersuchung des intellektuellen Niveaus der arischen und jüdischen Schüler in den polnischen Gymnasien*, „Zeitschrift für Pädagogische Psychologie und Jugendkunde” 1935, Jg. 36, Heft 1, s. 38-40.

⁸² Głos prof. Jaxy Bykowskiego w sprawie ghetta, „Wszechpolak”, nr 13 z 25 kwietnia 1937, s. 1.

⁸³ Walne zebranie Młodzieży Wszechpolskiej naczelnej organizacji ideowej polskiej młodzieży akademickiej, „Kurier Poznański”, nr 529 z 15 listopada 1930, s. 12.

z ramienia władz uniwersyteckich w roku akademickim 1929/30 pełnił funkcję Kuratora dla spraw Młodzieży. W swoim przemówieniu, obok zachęty do zdobywania wiedzy, poruszył również zagadnienia, które były kwintesencją działalności endecji: zagrożenia ze strony Niemiec, Związku Sowieckiego oraz żywiołu żydowskiego:

Na jedno przecież chcę zwrócić uwagę. Nasz młody Uniwersytet Poznański otoczony jest wieńcem takich twierdz kulturalnych, jak Wrocław, Berlin, Gdańsk, Królewiec. Ogniska to wrogie nam i naszej kulturze, acz wszystkie leżą na ziemiach zrabowanych Słowiańszczyźnie lub pobliskim plemionom, a niektóre wedle praw przyrody i dla sprawiedliwości dziejowej powinny pracować dla polskiej nauki. Nasza placówka ma nie tylko stanowić niewzruszoną zapórę dla wrogiej ofensywy, nie tylko być oparciem dla rodaków, których traktaty zostawiły poza naszymi granicami, ale stanowić ośrodek atrakcji i kulturalnej ekspansji. Do tego wielkiego dzieła wy macie się przyczyniać, a ta świadomość wielkich zadań winna być bodźcem do pracy intensywniejszej niż w mniej zagrożonych punktach. Jesteśmy narodowcami, więc rozumiemy się, rozumiemy, że ten apel do dwojenia i trojenia się w pracy, to wyraz obowiązku nie tylko wobec Nauki czystej, ale i Ojczyzny. [...]

Żyjemy i pracujemy w warunkach ciężkich. Nauka pragnie i potrzebuje spokoju, ciszy, harmonii. Tymczasem, mimo zdobycia własnego państwa, nie możemy łudzić się mrzonkami pacyfistycznymi. Na zewnątrz mamy wprawdzie pokój, ale wobec zbrojeń naszych groźnych sąsiadów wiemy, że to tylko czasowe zawieszenie broni. A na wewnątrz walka nie mniej ciężka jak zewnętrzna.

Walczymy o ojczyznę wielką i potężną, niezależną od jakichkolwiek sił obcych, chcemy, by była ona polską, a nie jakimś zlepkiem rozmaitych żywiołów o rozbieżnych, a nawet wrogich tendencjach, chcemy by o jej losach decydowali ci, co są z nią i tylko z nią związani na śmierć i życie, a nie ci, co są w najlepszym razie wobec niej obojętni, neutralni, zwłaszcza ci „bez ziemi”, co widzą ojczyznę tam, gdzie dobrze, tam gdzie chwilowy interes. Walka tym cięższa, że wewnętrzna, ale równocześnie spleciona tajnymi węzłami z groźnymi siłami zagranicznymi i międzynarodowymi. Walka ta wymaga nie tylko poświęcenia i odwagi, ale i spokojnej rozważy. Nie wolno nam dać się sprowokować do lekkomyślnych występków, nie wolno marnować sił⁸⁴.

Krytyczny wobec Żydów był także jego artykuł opublikowany w listopadzie 1938 r. na łamach „Warszawskiego Dziennika Narodowego”, poświęcony organizacji Akademii Lekarskiej w Łodzi. Sprawa utworzenia wyższej uczelni w Łodzi omawiana była z miejscowymi władzami i mieszkańcami co najmniej od 1923 r., z udziałem Ludwika Jaxy-Bykowskiego jako ówczesnego kierownika departamentu szkół wyższych w MWRiOP. Rozważano utworzenie tam politechniki bądź uniwersytetu.

⁸⁴ *Do młodych. Przemówienie prof. dra Jaxy-Bykowskiego na zebraniu inauguracyjnym Młodzieży Wszechpolskiej w dniu 21 b. m., „Kurier Poznański”, nr 498 z 30 października 1937, s. 8. Kilka dni później, 28 października L. Jaxa-Bykowski w zastępstwie kuratora Młodzieży Wszechpolskiej prof. S. Dąbrowskiego gościł na nadzwyczajnym walnym zebraniu poznańskiej Młodzieży Wszechpolskiej, na którym dokonano wyboru nowego prezesa. Zob. *Walne zebranie Młodzieży Wszechpolskiej*, „Kurier Poznański”, nr 498 z 30 października 1937, s. 8.*

Zgodnie z postulatem żydowskim otwarto w Łodzi nie politechnikę, lecz filię Wolnej Wszechnicy, która otrzymała stopniowo coraz szersze prawa uczelni uniwersyteckiej. Braknie jej, jak wiadomo, wydziału lekarskiego. Więc teraz dąży do wypełnienia luki. Byłoby to ukoronowaniem zabiegów żydowskich, słusznie więc i z uwagi na przeszłość można tę projektowaną uczelnię uważać za żydowską i Żydom w pierwszej linii służącą, jak to zrobił artykuł „W.D.N” z 21 X br.⁸⁵

Antysemityzm Jaxy-Bykowskiego nie był odosobnionym przypadkiem w polskim środowisku uniwersyteckim. Niektórzy pracownicy naukowci szkół wyższych, studenci oraz część polskiej inteligencji okresu międzywojennego prezentowali podobne poglądy.

Czy Ludwik Jaxa-Bykowski bezkrytycznie i bez zastrzeżeń popierał wszystkie hasła narodowców dotyczące Żydów, nawet te najbardziej radykalne? Stronnictwo Narodowe, ONR ABC i RNR Falanga w swoich programach politycznych „walkę z żydostwem” traktowały jako jeden z głównych priorytetów swojej działalności; dążono do całkowitego usunięcia społeczności żydowskiej w Polsce z życia politycznego, społecznego, naukowego i gospodarczego⁸⁶.

Na podstawie artykułów i wystąpień Jaxy-Bykowskiego można postawić tezę, że w swoich poglądach daleki był od tego, co głosiły organizacje skrajnie prawicowe. Nie nawoływał do usunięcia Żydów z Polski, pozbawienia ich majątków i praw, słowem wyrugowania z przestrzeni publicznej. Uważał, jak wielu rodaków, że to etniczni Polacy powinni mieć decydujący głos w rządzeniu i kierowaniu krajem na wszystkich szczeblach władzy państwowej i samorządowej, a Żydzi jako „goście” mają być lojalnymi obywatelami i szanować polskie prawo. Jego ideą przewodnią było osobne nauczanie dla Polaków i Żydów na szczeblu podstawowym i średnim, a nawet uniwersyteckim. Gdyby ten postulat okazał się niemożliwy do realizacji, to należałoby na wszystkich szczeblach szkolnictwa publicznego wzmocnić żywioł polski przez dominujący udział polskich uczniów i studentów.

Działalność polityczna Ludwika Jaxy-Bykowskiego w okresie międzywojennym stanowiła ważną część jego życiorysu. Związany ideowo i światopoglądowo z prawą stroną polskiej sceny politycznej, w wystąpieniach publicznych i artykułach publikowanych przede wszystkim w prasie narodowej krytycznie odnosił się do rządów pomajowych. Jego udział w proteście wobec bezprawnego uwięzienia posłów opozycyjnych oraz krytyczne uwagi wobec planów reformy szkolnictwa wyższego nie pozostały bez echa; jak wspomniano wyżej, decyzją ministra WRiOP z września 1933 r. Katedra Pedagogiki, którą kierował Ludwik Jaxa-Bykowski, została zlikwidowana.

⁸⁵ L. Jaxa-Bykowski, *W sprawie Akademii Lekarskiej w Łodzi*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, nr 302 B z 3 listopada 1938, s. 3.

⁸⁶ Nt. rozwiązania „kwestii żydowskiej” w Polsce m.in. przez RNR „Falanga” zob. np. J.J. Lipski, *Idea...*, s. 17–89.

Zwinięcie katedr na uczelniach wyższych było jedną z form represji stosowaną przez władze sanacyjne wobec osób zatrudnionych w administracji i szkolnictwie państwowym, które były członkami partii opozycyjnych lub głośno deklarowały swoje krytyczne poglądy wobec poczynań rządu. Do tego grona należał także Ludwik Jaxa-Bykowski. Nie pierwszy i nie ostatni raz znakomicie funkcjonujące instytucje i osoby w nich zatrudnione stały się ofiarami wielkiej polityki.

Dyskusyjne i kontrowersyjne były koncepcje bohatera tego artykułu dotyczące wspólnej nauki młodzieży polskiej i żydowskiej. W jego opracowaniach i przemówieniach mniej lub bardziej eksponowane były wątki antysemickie. W publikacjach (*Antropologiczne podstawy wychowania*⁸⁷, *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych*⁸⁸, *Poziom intelektualny młodzieży polskiej i żydowskiej w naszych gimnazjach*⁸⁹) udowadniał antropologiczną przewagę młodzieży polskiej nad żydowską. Warto wspomnieć, że duży wpływ na poglądy Ludwika Jaxy-Bykowskiego wywarli m.in.: jeden z najwybitniejszych polskich antropologów, Jan Czekanowski (profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, twórca lwowskiej szkoły antropologicznej, autor np. opracowania *Beiträge zur Anthropologie von Polen*⁹⁰) oraz Ludwik Woltmann – niemiecki antropolog, teoretyk rasowy i neokantysta⁹¹.

Jaxa-Bykowski uważał zatem, że bliskie kontakty między uczniami polskimi i żydowskimi nie wniosą niczego dobrego w zakresie rozwoju psychicznego i fizycznego uczniów polskich. Musiał mieć świadomość, że jego „naukowe” teorie o antropologicznej przewadze młodzieży polskiej nad żydowską i krytyczne opinie o wspólnej nauce Polaków i Żydów wzmacniały narrację antyżydowską nie tylko w Stronnictwie Narodowym i w ugrupowaniach skrajnie prawicowych, lecz także w społeczeństwie polskim⁹².

⁸⁷ L. Jaxa-Bykowski, *Antropologiczne podstawy wychowania* [w:] *Encyklopedia wychowania*, t. 1, nr 2, pod red. S. Lempickiego, Warszawa 1933, s. 165–183.

⁸⁸ Tenże, *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych*, „Przegląd Antropologiczny” 1931/1932, t. 6, s. 1–4, s. 33–64.

⁸⁹ Tenże, *Poziom intelektualny młodzieży polskiej i żydowskiej w naszych gimnazjach* (Badania eksperymentalne), „Psychometria” 1933, nr 1, s. 1–27.

⁹⁰ J. Czekanowski, *Beiträge zur Anthropologie von Polen*, Braunschweig 1911.

⁹¹ M. Górny, *Historia głupich idei albo duch narodu w świętyni nauki*, Warszawa 2022, s. 194.

⁹² Postulaty Ludwika Jaxy-Bykowskiego o usunięciu dzieci i młodzieży żydowskiego pochodzenia ze szkół publicznych, które wysuwał w swoich artykułach, zostały zrealizowane w Niemczech po dojściu Adolfa Hitlera do władzy. W szkołach niemieckich stopniowo wprowadzano zasadę *numerus clausus* aż do momentu całkowitego wykluczenia żydowskich dzieci i młodzieży ze szkół publicznych. Usankcjonowaniem tej działalności było rozporządzenie Ministerstwa Rzeszy i Prus dla Spraw, Nauki, Wychowania i Wykształcenia Narodu (Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung) z 15 listopada 1938 r., na mocy którego żydowskie dzieci nie mogły uczęszczać do szkół niemieckich. Oczywiście nie przewidywano tworzenia osobnych szkół dla żydowskiej młodzieży. Rozporządzenie było jednym

Autor zdaje sobie sprawę, że przedstawiony artykuł nie wyczerpał całkowicie zagadnienia. W kwestii działalności Ludwika Jaxy-Bykowskiego na niwie politycznej jest jeszcze wiele spraw, które wymagają wyjaśnienia i uzupełnienia. Pozostaje mieć nadzieję, że systematyczne badania dotyczące działalności Narodowej Demokracji przyniosą owoce także w postaci uzupełnienia jego życiorysu dotyczącego aktywności politycznej i społecznej w okresie międzywojennym.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Ludwik Bykowski-Jaxa, sygn. 15/781.
Młodzież Wszechpolska, Związek Akademicki, Koło Poznańskie 1922–1936, sygn. 15/391.
Biblioteka Instytutu Filozofii i Socjologii PAN
Polskie Towarzystwo Filozoficzne, rkps 02.1.T.IV.
Polska Akademia Nauk, Archiwum w Warszawie, Oddział w Poznaniu
Materiały Stefana Dąbrowskiego (1877–1947), sygn. P. III-116.
Materiały Ludwika Jaxy-Bykowskiego (1881–1948), sygn. P. III-37.

Źródła drukowane

- Dekret z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego*, Dz. U. z 1947 r., Nr 66, poz. 415.
Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. dr. Stanisława Rungego i otwarcie roku szkolnego 1934/35 w dniu 14 października 1934 roku, Poznań 1935.
Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939, t. 3: 11 IX 1931–21 IX 1939, wydały A. Domalanus, I. Mamczak-Gadkowska, M. Sak, A. Wysokińska, Poznań 2021.
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół, Dz. U. z 1928 r., Nr 24, poz. 204.
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół, Dz. U. z 1932 r., Nr 94, poz. 819.
Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 września 1933 r. o zwinięciu niektórych katedr i zakładów naukowych w szkołach akademickich, Dz. U. z 1933 r., Nr 71, poz. 527.
Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, Dz. U. z 1933 r., Nr 29, poz. 247.

z kolejnych etapów polityki wykluczenia społeczności żydowskiej z przestrzeni publicznej w III Rzeszy (m.in. usuwanie Żydów z urzędów, wojska, uniwersytetów, bojkot sklepów żydowskich, odebranie prawa do głosowania, zakaz wykonywania wolnych zawodów) z Ustawami Norymberskimi na czele. Zob. E. Ofierska, *Polityka oświatowa Niemiec hitlerowskich*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej” 2019, nr 2(11), s. 13.

Prasa**„Dziennik Bydgoski”**

Profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w sprawie Brześcia. 50 profesorów lwowskich w obronie etyki i kultury, nr 300 z 30 grudnia 1930, s. 2.

„Dziennik Poznański”

Dookoła sprawy Brześcia. Nieścisle personalia jednego z oficerów, wymienionych w interpelacji. List profesorów Uniwersytetu Poznańskiego, nr 297 z 24 grudnia 1930, s. 1.

Zwijanie katedr uniwersyteckich. W Poznaniu ma ulec likwidacji 17 katedr, nr 205 z 7 września 1933, s. 1.

„Gazeta Polska”

Ustawa o szkołach akademickich. Debata w komisji oświatowej Sejmu, 27 z 27 stycznia 1933, s. 4-5.

„Głos Narodu”

A.D. *„Reorganizacja” uniwersytetów*, nr 261 z 28 września 1933, s. 1.

„Ilustrowany Kurier Codzienny”

Niedomagania i słabe strony naszych monopolii państwowych. Obrady komisji budżetowej Sejmu (Telefon od naszego korespondenta), nr 21 z 21 stycznia 1934, s. 13.

Szkolnictwo polskie na nowych torach. Obrady komisji budżetowej Sejmu (Telefon od naszego korespondenta), nr 20 z 20 stycznia 1934, s. 13.

„Kurier Poznański”

Deklaracja zjazdu lwowskiego Obozu Wielkiej Polski, nr 158 z 6 kwietnia 1927, s. 2.

Dokoła oświadczeń w sprawie Brześcia, nr 596 z 29 grudnia 1930, s. 2.

Do młodych. Przemówienie prof. dra Jaxy-Bykowskiego na zebraniu inauguracyjnym Młodzieży Wszechpolskiej w dniu 21 b. m., nr 498 z 30 października 1937, s. 8.

Entuzjaści brzescy a prof. Krzyżanowski, nr 587 z 20 grudnia 1930, s. 5.

Młodzież akademicka w obronie autonomii wyższych uczelni. Rezolucja wiecu ogólno-akademickiego w Poznaniu, nr 86 z 22 lutego 1933, s. 2.

Ostatnia droga Romana Dmowskiego, nr 12 z 8 stycznia 1939, s. 3.

Prof. M. Zdziechowski w sprawie Brześcia, Przyłączenie się do protestu, Prof. Komarnicki o Brześciu, Oświadczenie Związku B. Strzelców Bytomskich, nr 589 z 22 grudnia 1930, s. 4.

Profesorowie Uniwers. Jagiellońskiego żądają wyjaśnień w sprawie Brześcia. Zbiorowe pismo do posta prof. Krzyżanowskiego podpisane przez z górą 100 profesorów, nr 579 z 16 grudnia 1930, s. 1.

Profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego w sprawie brzeskiej w imię honoru Polski, nr 590 z 23 grudnia 1930, s. 1.

Protest lwowskich profesorów przeciw Brześciowi, nr 594 z 27 grudnia 1930, s. 5.

Walne zebranie Młodzieży Wszechpolskiej, nr 498 z 30 października 1937, s. 8.

Walne zebranie Młodzieży Wszechpolskiej naczelnej organizacji ideowej polskiej młodzieży akademickiej, nr 529 z 15 listopada 1930, s. 12.

Wielki wiec ogólno-akademicki w obronie autonomii wyższych uczelni odbył się dzisiaj w westybulu auli uniwersyteckiej – Manifestacje młodzieży, nr 85 z 22 lutego 1933.

W obronie prawa. List profesorów wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego do prezydenta Mościckiego, nr 594 z 27 grudnia 1930, s. 3.

W.S. Manifestacja młodych sił Obozu Wielkiej Polski, nr 156 z 5 kwietnia 1927, s. 2.

„Robotnik”

List otwarty profesorów Uniwersytetu Poznańskiego, nr 403 z 27 grudnia 1930, s. 1.

„Słowo Polskie”

W wyższych zakładach naukowych zwinęto 51 katedr. Równocześnie utworzono 12 nowych katedr, nr 267 z 28 września 1933, s. 3.

„Wszechpolak”

Głos prof. Jaxy Bykowskiego w sprawie ghetta, nr 13 z 25 kwietnia 1937, s. 1.

Opracowania

- Boksa M., *Ludwik Jaxa-Bykowski (1941–1943)* [w:] *Poczet rektorów Almae Matris Posnaniensis*, pod red. T. Schramma i A. Marciniak, Poznań 2004, s. 125–133; wyd. II, Poznań 2016, s. 127–134.
- Brzęk G., *Prof. dr Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Zapomniany zoolog*, „Przegląd Zoologiczny” 1993, t. 37, nr 1–2, s. 19–26.
- Czekanowski J., *Beiträge zur Anthropologie von Polen*, Braunschweig 1911.
- Czubiński A., *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918–1939* [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu 1919–1969*, pod red. Z. Grota, Poznań 1972, s. 59–302.
- Franz M., Janicki T., Magowska A., *Uniwersytet w czasie wojny 1939–1945*, Poznań 2019.
- Friszke A., *Słowo wstępne* [w:] J.J. Lipski, *Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego. Zarys ideologii ONR „Falanga”*, Warszawa 2015, s. 5–12.
- Glixelli S., *W trzecią rocznicę zwinienia 52 katedr w szkołach akademickich*, Lwów 1936.
- Gniadek-Zieliński M., *Narodowe Siły Zbrojne 1942–1947*, Warszawa 2017.
- Gniadek-Zieliński M., *Narodowo-Ludowa Organizacja Wojskowa* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 2, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 120–124.
- Górny M., *Historia głupich idei albo duch narodu w świętyjni nauki*, Warszawa 2022.
- Haszyńska S., *List otwarty profesorów Uniwersytetu Poznańskiego z 18 grudnia 1930 roku w obronie więźniów politycznych*, „Kronika Miasta Poznania” 2019, nr 1: *Uniwersytetowi na stulecie*, s. 165–174.
- Hellwig J., *Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) profesor Uniwersytetu Poznańskiego i kierownik Katedry Pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 2, s. 127–136.
- Jaczewski B., *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Jaczewski B., *Warunki rozwoju nauki polskiej w latach 1928–1939. Reforma szkolnictwa akademickiego* [w:] *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 5: 1918–1951, cz. 1, pod red. Z. Skubały-Tokarskiej, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 189–198.
- Jastrzębski J., *Reforma szkolnictwa akademickiego z 1933 roku. Zmiany w organizacji uczelni*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2010–2011, t. 7, s. 255–272.
- Jastrzębski P., *Kwestia żydowska w publicystyce „Myśli Narodowej” w latach 1921–1926*, Toruń 2005.
- Jastrzębski P., *„Myśl Narodowa” 1921–1939. Studium politologiczno-prasoznawcze*, Warszawa 2012.
- Jastrzębski P., *Przyczynek do dziejów polskiej prasy opiniotwórczej. Miejsce „Myśli Narodowej” w strukturach prasowych obozu narodowego w latach 1921–1939*, „Dzieje Najnowsze” 2011, r. 43(1), s. 21–52.
- Jaxa-Bykowski L., *Antropologiczne podstawy wychowania* [w:] *Encyklopedia wychowania*, t. 1, nr 2, pod red. S. Łempickiego, Warszawa 1933, s. 165–183.
- Jaxa-Bykowski L., *Asymilacja na odwrót*, mps., b. d, AUAM, sygn. AR UAM 15/781.
- Jaxa-Bykowski L., *Badania eksperymentalne młodzieży polskiej i żydowskiej w gimnazjach*, mps., 1934.
- Jaxa-Bykowski L., *Dziwne rzeczy na Wschodzie*, „Myśl Narodowa”, nr 40 z 15 września 1929, s. 161–162.
- Jaxa-Bykowski L., *Jeszcze o „pacyfizmie” w szkolnictwie niemieckim*, „Myśl Narodowa”, nr 33 z 17 sierpnia 1930, s. 518–519.
- Jaxa-Bykowski L., *Nowy rok szkolny*, „Myśl Narodowa”, nr 36 z 20 sierpnia 1933, s. 527–528.
- Jaxa-Bykowski L., *O etyczną atmosferę w szkole*, „Myśl Narodowa”, nr 12 z 8 marca 1931, s. 155–156.
- Jaxa-Bykowski L., *O ustrój szkolnictwa w Polsce*, „Myśl Narodowa”, nr 6 z 1 marca 1927, s. 85–88.
- Jaxa-Bykowski L., *Poziom intelektualny młodzieży polskiej i żydowskiej w naszych gimnazjach (Badania eksperymentalne)*, „Psychometria” 1933, nr 1, s. 1–27.

- Jaxa-Bykowski L., *Psychika naszej młodzieży szkolnej (Próba charakterystyki)*, „Myśl Narodowa”, nr 11 z 15 maja 1927, s. 186–188.
- Jaxa-Bykowski L., *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych*, „Przegląd Antropologiczny” 1931/1932, t. 6, s. 1–4, s. 33–64.
- Jaxa-Bykowski L., *Szkoła a polityka*, „Myśl Narodowa”, nr 2 z 10 stycznia 1932, s. 28–29.
- Jaxa-Bykowski L., *W głębokim żalu po śmierci naszego Wodza ideowego, Romana Dmowskiego, składam hołd Jego świetlanemu duchowi*, „Warszawski Dziennik Narodowy” nr 7 B z 7 stycznia 1939, s. 10.
- Jaxa-Bykowski L., *Wobec projektu ustawy o szkołach akademickich*, „Kurier Warszawski”, nr 328 z 27 listopada 1932, s. 7–8.
- Jaxa-Bykowski L., *W sprawie Akademii Lekarskiej w Łodzi*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, nr 302 B z 3 listopada 1938, s. 3.
- Jaxa-Bykowski L., *W sprawie szkolnictwa żydowskiego*, „Słowo Polskie”, nr 260 z 14 listopada 1923, s. 2.
- Jaxa-Bykowski L., *Wychowanie państwowe*, „Myśl Narodowa”, nr 11 z 16 marca 1930, s. 161–163.
- Jaxa-Bykowski L., *Z pobytu Romana Dmowskiego we Lwowie*, „Warszawski Dziennik Narodowy”, nr 19 B z 19 stycznia 1939, s. 1.
- Jaxa-Kwiatkowska B., *Profesor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Ostatnie lata życia*, Warszawa 1994.
- Jeszcze o sprawie wolności szkół akademickich*, druk anonimowy, Kraków 1933.
- Kaczmarek Z., *Wybitni politycy II Rzeczypospolitej w Wielkopolsce*, cz. II: *Roman Dmowski w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” 1993, nr 3, s. 49.
- Kaczmarek Z., *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922–1939)*, „Rocznik Historii Czaśopismnictwa Polskiego” 1976, t. 15, z. 1, s. 35–64.
- Kawalec K., *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego*, Warszawa 1989.
- Kawęcki K., *Obóz Narodowo-Radykalny „ABC”* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 3, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2023, s. 191–199.
- Kawęcki K., *Obóz Wielkiej Polski* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 1, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 177.
- Kawęcki K., *Pogrzeb Romana Dmowskiego* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 3, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2023, s. 229–232.
- Kilian S., *Myśl edukacyjna Narodowej Demokracji w latach 1918–1939*, Kraków 1997.
- Kornaś J., *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, Kraków 1995.
- Kowalenko W., *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*, Poznań 1961.
- Kowalski S., *Pedagogika i psychologia* [w:] *Nauka w Wielkopolsce. Przeszłość i teraźniejszość*, pod red. G. Labudy, Poznań 1973, s. 436–472.
- Kulińska L., *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” i „Młodzież Wielkiej Polski” w latach 1922–47 (struktury, funkcjonowanie i główni działacze)*, Kraków 2000.
- Kuźmińska J., *Związek Ludowo-Narodowy nową formą organizacyjną obozu narodowo-demokratycznego. Struktura i organizacja w latach 1922–1926*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego” 1961, z. 2, s. 98–105.
- Lipski J.J., *Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego. Zarys ideologii ONR „Falanga”*, Warszawa 2015.
- Lisiak H., *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce 1918–1939*, Poznań 2006.
- Loth E., *Rząd a wyższe uczelnie*, „Kurier Warszawski” (wydanie wieczorne), nr 2 z 2 stycznia 1933, s. 2.
- Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948). Profesor UP, działacz ZLN i SN, założyciel tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich* [w:] *Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939–1955*, z. 1, pod red. W. Muszyńskiego i J. Mysiakowskiej, Warszawa 2008, s. 38.

- Magowska A., *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej*, Poznań 1994.
- Maguś J., „Słowo Polskie” w latach 1918–1928. *Organ prasowy Narodowej Demokracji*, Lublin 2019.
- Maj E., *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000.
- Malinowski A., *Ludwik Jaxa-Bykowski. Pedagog – przyrodnik – antropolog*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”, Seria: Kultura Fizyczna, z. 4, 2001, s. 145–153.
- Malinowski A., *Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948)* [w:] tegoż, *Antropologia poznańska XX wieku, Homines Hominibus 1(4)* (zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu), Poznań 2008, s. 67–69.
- Malinowski J., *Stefan Dąbrowski (1877–1947). Biografia polityczna*, Poznań 2014.
- Mojsak K., *Jaxa Bykowscy. W służbie Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017.
- Muszyński J.W., *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934–1944. Od studenckiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*, Warszawa 2011.
- Muszyński J.W., *Obóz Narodowo-Radykalny* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 1, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 113–126.
- Muszyński J.W., *Ruch Narodowo-Radykalny (RNR)* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 3, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2023, s. 305–320.
- Muszyński J.W., *W walce o Wielką Polskę. Propaganda zaplecza politycznego Narodowych Sił Zbrojnych (1939–1945)*, Biała Podlaska–Warszawa 2000.
- Muszyński J.W., *Z dziejów Stronnictwa Narodowego (1928–1947)*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 8–9, s. 25–50.
- Mycielska D., *Postawy polityczne profesorów wyższych uczelni w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Inteligencja Polska XIX i XX w.*, Studia 4, pod red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 311–320.
- Nowak-Kluczyński K., *Jaxa-Bykowski Ludwik prof. dr hab. – pedagog* [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, pod red. Z. Pilarczyka, Poznań 2019, s. 194–198.
- Nowak-Kluczyński K., *Naukowa, dydaktyczna i organizacyjna działalność Ludwika Jaxy-Bykowskiego na rzecz rozwoju poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2021, 7, s. 311–336.
- Nowak-Kluczyński K., *Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxy-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939*, „Kronika Miasta Poznania” 2019, nr 1: *Uniwersytet*, s. 301–316.
- Ofierska E., *Polityka oświatowa Niemiec hitlerowskich*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej” 2019, nr 2(11), s. 7–34.
- Okulewicz P., „Nie dopuszczajcie do swych dusz trucizny”. „Wielka polityka” na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1935, „Kronika Miasta Poznania” 2019, nr 1: *Uniwersytetowi na stulecie*, s. 142–164.
- Osiński Z., *Janusz Jędrzejewicz – piśsudczyk i reformator edukacji 1885–1951*, Lublin 2008.
- Pilch A., „Rzeczpospolita akademicka”. *Studenci i polityka 1918–1933*, Kraków 1997.
- Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, pod red. A. Dawidowicz i E. Maj, Lublin 2010.
- Prasa Narodowej Demokracji. Publicyści*, t. 3, pod red. E. Maj i A. Dawidowicz, Lublin 2012.
- Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, t. 4, pod red. E. Maj i A. Dawidowicz, Lublin 2013.
- Rudnicki S., *Obóz narodowo-radykalny. Geneza i działalność*, Warszawa 1985.
- Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001.
- Sierchuła R., *Służba Cywilna Narodu* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 2, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 205–212.
- Sikorski T., *Ludwik Ferdynand Jaxa (Jaksa) Bykowski (1881–1948)* [w:] *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*, t. 3, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2023, s. 128–143.

- Sobański J., *Skazany na zapomnienie. Szkic poświęcony pamięci profesora Ludwika Jaxy-Bykowskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1994, 3–4(145–146), s. 121–150.
- Terej J.J., *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji*, Warszawa 1971, wyd. II.: Warszawa 1979.
- Turek W., *Grupa Bieleckiego i grupa Giertycha (Kowalskiego–Giertycha)* [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 2, pod red. K. Kawęckiego, Warszawa 2022, s. 1–12.
- Uniwersytet Ziem Zachodnich i tajne Kursy Uniwersyteckie 1939–1945. Pokłosie wspomnień*, pod red. J. Wikarjaka, Poznań 1972.
- Waltoś S., *II Rzeczpospolita – od autonomii do jej ograniczenia* [w:] *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój, prawo, organizacja*, pod red. S. Waltosia i A. Rozmusa, Warszawa 2016, s. 36–46.
- Wapiński R., *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991.
- Wątor A., *Powstanie Związku Ludowo-Narodowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 14, „Szczecińskie Studia Historyczne” 1987, nr 1, s. 190–191.
- W obronie wolności szkół akademickich*, Kraków 1933.

Jarosław Matysiak

W kręgu polityki i publicystyki. Działalność polityczna Ludwika Jaxy-Bykowskiego w okresie II Rzeczypospolitej

Streszczenie

Profesor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) był wybitnym pedagogiem, organizatorem szkolnictwa, kierownikiem Katedry Pedagogiki i organizatorem Instytutu Pedagogicznego na Uniwersytecie Poznańskim. Natomiast szeroko rozumiana działalność polityczna w okresie międzywojennym w Stronnictwie Narodowym oraz jego stosunek do relacji polsko-żydowskich – szczególnie w kwestii szkolnictwa publicznego – zostały dotąd przedstawione bardzo ogólnikowo bądź prawie całkowicie pominięte. Artykuł jest próbą wypełnienia luki w biografii Jaxy-Bykowskiego dotyczącej jego aktywności na forum politycznym w II Rzeczypospolitej. Udział w życiu politycznym i społecznym w okresie międzywojennym był ważną częścią jego życiorysu i miał duże znaczenie w działalności zawodowej i naukowej. Zaangażowanie polityczne w Stronnictwie Narodowym, wystąpienia publiczne w obronie uwięzionych przywódców Centrolewu oraz otwarta krytyka reformy szkolnictwa wyższego forsowanej przez ówczesne władze w latach 1932–1933 były powodem do likwidacji we wrześniu 1933 r. Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim i przedwczesnego przeniesienia profesora w stan spoczynku. W artykule przedstawiono także poglądy Jaxy-Bykowskiego na kwestię szkolnictwa dla mniejszości żydowskiej w Polsce oraz wspólnej nauki uczniów polskich i żydowskich w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i wyższych.

Słowa kluczowe: Jaxa-Bykowski, Stronnictwo Narodowe, proces brzeski, Uniwersytet Poznański, prasa narodowa, Żydzi, szkolnictwo, reformy jędrzejewiczowskie

Jarosław Matysiak

In the World of Politics and Opinion Journalism: The Political Activity of Ludwik Jaxa-Bykowski in the Second Polish Republic

Abstract

Professor Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) was a prominent educator, education organizer, head of the Department of Education, and co-founder of the Educational Institute at the University of Poznań. However, his broadly understood political activity in the National Party during the interwar period and his views on Polish-Jewish relations (particularly in terms of public schooling) have so far been presented in general terms only or altogether ignored. This article aims at filling the blanks in Ludwik Jaxa-Bykowski's biography by exploring his political activity in the Second Polish Republic. Contributing to the political and social life in the interwar period was an important part of his activity that largely impacted his professional and academic life. His involvement with the National Party, public speeches, in which he defended imprisoned leaders of the *Centrolew*, and open criticism of the higher education reform advocated by authorities in the years 1932–1933 were behind the decision to close down the Department of Education at the University of Poznań in September 1933 and push Ludwik Jaxa-Bykowski into early retirement. The article also demonstrates his views on the issue of education for the Jewish minority in Poland and integrated education of Polish and Jewish students in primary and middle schools, and universities.

Keywords: Jaxa-Bykowski, National Party, Brest trials, University of Poznań, national press, Jews, education, Jędrzejewicz reforms